

РОЗГОРТАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО РУХУ В ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ УГОРЩИНІ В 1907-1913 РР. ТА ПІДГОТОВКА НОВОГО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ¹

Данилець Юрій Васильович

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри археології, етнології та культурології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: jurij.danilec@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 56032318300

Researcher ID: P-6617-2017

<http://orcid.org/0000-0003-0592-3907>

У статті розглядаються процеси розширення православного руху на теренах сучасного Закарпаття. Автор спирається на широку джерельну базу, яка представлена архівами Австрії, Угорщини, Румунії, Сербії, України, США, періодики та праці попередників. Прослідковуються діяльність підпільних православних громад в окремих селах, показана координація в їх управлінні. У статті розкриваються проблеми опіки сербських архієреїв над православними вірниками Закарпаття, з'ясовано роль окремих єпископів та священників у цьому процесі. Чимало місця у публікації відведено діяльності ієромонаха Олексія (Кабалюка), який зумів об'єднати розрізнені громади в єдине ціле та залучити до православного руху значну кількість населення. Значна увага приділена реакції греко-католицького духовенства та єпископів на питання виходу вірян із їхньої деномінації. Автор наголошує, що окремі священники задля власних інтересів виступали проти руху, залучаючи для цього поліцію та застосовуючи насильство проти селян. На основі вивчення джерел та літератури встановлено, що греко-католицьке духовенство безпідставно звинуватило православних у політичній діяльності, намагаючись таким чином залучити до придушення селянського руху державний апарат. У статті охарактеризовано судові переслідування та підготовку процесу проти православних, виокремлено відповідальних за терор осіб та їх співучасників. Автор прослідкував спроби законної реєстрації православних громад та показав засоби, які застосовувала влада для того, щоб не допустити утворення парафій та приїзду православних священників. Проаналізовано позицію періодичних видань щодо даного питання, вказано на суб'єктивність окремих редакцій. Наголошується на значному резонансі, який виник внаслідок переслідування православних та організації проти них судового процесу.

Ключові слова: вірники, громади, єпископ, парафії, переслідування, православ'я, священники, церква.

Постановка проблеми. Події в релігійному житті, які нещодавно відбулися в Україні, ставлять перед істориками завдання вивчення досвіду попередніх поколінь у проведенні державно-церковної політики. Напередодні Першої світової війни в населених українцями комітатах Північно-Східної Угорщини розпочався православний рух. У даній публікації ми не будемо зупинятися на його причинах, однак зазначимо, що законами Австро-Угорщини не було заборонено зміну релігії. В імперії функціонували православної парафії сербів та румунів. У випадку із населенням нинішнього Закарпаття, ситуація була відмінною. Угорський уряд не дозволив заснувати православні громади в складі Сербського Карловацького патріархату, вбачаючи в цьому кроці панславистичні прагнення. Необережні кроки уряду призвели до переслідування православних, відкритих репресії, побоїв тощо. Підсумком даної політики стала підготовка та проведення Другого Мараморош-Сиготського процесу 1913-1914 рр.

Автор ставить перед собою завдання прослідкувати розгортання православного руху в кількох комітатах Північно-Східної Угорщини,

з'ясувати роль сербських архієреїв та священників у цьому процесі, показати реакцію Мукачівської греко-католицької єпархії на досліджувані явища, розкрити методи угорського уряду, спрямовані на припинення православного руху, виокремити діяльність православних місіонерів та показати їх значення у відновленні православ'я в регіоні.

Джерельну основу статті склали архівні та опубліковані документи. Зокрема, нами були опрацьовані фонди наступних установ: Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen (далі – MNL), Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (далі – SJAN Maramureș), Österreichisches Staatsarchiv (далі – ÖStA), Архів Српске академије наука и уметности (Сремски Карловци) (далі – АСАНУК), Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області та Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Найбільша кількість документів містяться в архіві в Дебрецені, що пояснюється розглядом місцевою прокуратурою та суддями кримінальної справи проти православних [MNL 1-10]. Акт звинувачення проти 94 підсудних, справа яких слухалася в Мараморош-Сиготі з 29 грудня 1913 р. по 3 березня 1914 рр. виявлена в ÖStA у Відні [ÖStA, HHStA Kabinettsarchiv, geheimakten 27 (alt 29, 30), politisches 1913, s. 75-104]. Підготовчі документи

¹ This article was published as part of the scholarship of the Visegrad Fund.

щодо трибуналу та безпосередньо вирок опрацьовано нами в SJAN Maramureş в Бая Маре [SJAN 1-3]. У фондах ДАЗО досліджено процес розгортання православного руху в окремих населених пунктах Закарпаття, реакцію греко-католицької церкви, місцевої та центральної влади на релігійні процеси і т.д. [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 142, 796, 1212, 1926; оп. 4, спр. 13, 28, 522, 524; ф. п. 3223, оп. 2, спр. 109]. Контакти жителів с. Великі Лучки з Сербською православною церквою частково з'ясовано на основі листування окремих ієрархів, яке зберігається в АСАНУК в Сремських Карловцях в Сербії [АСАНУК. Митрополитско-патријаршијски архив, фонд а. 1903/251, док. від 17 вересня 1906 р.]. Унікальну інформацію містять спогади активного учасника відродження православ'я початку ХХ ст. Михайла Колоповича, виявлені нами в Архіві Свято-Миколаївського чоловічого монастиря на Хустщині [Архів Свято-Миколаївського]. Уродженець с. Егреш (нині Олешник) на Виноградівщині наводить цілий ряд фактів, котрі важко вивчити на основі інших джерел. Важливі дані щодо прибуття ієромонаха Олексія (Кабалюка) в США відтворено на основі документів, розміщених в Ellis Island Database. Цей ресурс містить бортові журнали суден, котрі перевозили пасажирів із «старого світу» [Kabaljuk Alexey].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідники вивчали порушену нами у заголовку тему досить фрагментарно. Відомий російський вчений С. Троїцький ще в 1914 р. оприлюднив цілий ряд фактів про переслідування православних в Угорщині. Співчуваючи закарпатським селянам він критикував угорський уряд та закликав світову громадськість втрутитися [Троїцький, 1914]. Одним із перших судовий процес 1913-1914 рр. досліджував К. Бескид. У своїй праці він навів ряд фактів, котрі доводили злочини військових та поліції під час досудового слідства. Крім того, автор подав кілька документів про діяльність ієромонаха Олексія (Кабалюка) [Beskid, 1926]. На основі періодики написана книга М. Грабеца «Къ истории Мармарошскаго Процесса (Дѣло 94-хъ)» [Грабець, 1934]. Дослідник прослідкував позицію цілого ряду газет щодо питання переслідування православних, показав оцінку причин та наслідків трибуналу в Мараморош-Сиготі, з'ясував роль таємних агентів у зборі доказової бази.

У 1977 р. вийшла монографія видатної угорської вченої М. Маєр «Соціальні та політичні устремління карпатських українців (русинів), 1860-1910» [Maeyer, 1977]. Ми послуговуємося у даній статті англійським перекладом, що побачив світ в 1997 р. у США [Maeyer, 1997]. Цінність названої праці полягає у тому, що М. Маєр опрацювала доступні їй угорські архіви та провела порівняльний аналіз розвитку православ'я у кількох селах Північно-Східної Угорщини. Не менш цінним є дослідження ієромонаха Сергія (Цюки) «Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине ХХ столетия» [Сергий, 2013], сучасної дослідниці А. Генці [Gönczi, 2007] та інших.

Виклад основного матеріалу. Отримавши від селян з Мукачівщини повідомлення про офіційний перехід у православ'я, Карловацький патріарх Георгій

(Бранкович) звернувся за порадою до прем'єр-міністра. Вже у квітня 1907 р. голова уряду доручив надзупану Березької жупи вивчити питання релігійного життя в даному населеному пункті. У документі вимагалось з'ясувати наступні пункти: 1) чи мають лідери руху контакти в США і Росії? 2) чи отримують православні фінансову підтримку із закордону, звідки мають кошти на будівництво храму, фари, зарплату вчителів та священиків? 3) чи має рух релігійну чи політичну складову? 4) чи можна запобігти виходу із греко-католицької церкви і якими засобами? 5) чи здатен місцевий греко-католицький священик взяти на себе ініціативу в успішному протистоянні православному руху? [Maeyer, 1997, р. 149]. Надзупан Андраш Патай 5 липня 1907 р. повідомив до Будапешту, що причина зміни церковної приналежності криється не настільки у релігійних, ніж у соціальних причинах. На його думку, нестача землі була використана панславистськими агітаторами для пропаганди православного руху [Maeyer, 1997, р. 149].

У фондах ДАЗО виявлено лист греко-католицького священика М. Бачинського від 7 вересня 1907 р. до правлячого архієрея, у якому він інформував про зв'язки православних із сербським священиком в Егері Тимофієм Димітрієвичем та Новосадським єпископом Митрофаном Шевічем [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 142, арк. 1-2]. Окремо в документі чимало уваги приділено звинуваченням у панславізмі та зв'язкам із американським православ'ям. Бачинський називає також активістів руху, які повернулися із США, де були вірниками російських парафій (Дмитро Газій, Василь Фелді, Дмитро Ковач, Василь Клим). Інформація щодо зв'язків із сербами підтверджується архівними документами АСАНУК. 17 вересня 1906 р. Карловацький патріарх Георгій (Бранкович) наказав Новосадському владиці Митрофану зобов'язати священика в Егері взяти духовну опіку над вірниками в с. Іза та Великі Лучки [АСАНУК. Митрополитско-патријаршијски архив, фонд а. 1903/251, док. від 17 вересня 1906 р.]. У квітні 1908 р. лучанський священик писав єпископу Юлію (Фірцаку), що оформлені свідоцтва лідер православних Г. Рубіш відвіз до Егера, де передав тамтешньому православному протоієрею [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 142, арк. 1-2]. О. Михайло стверджував, що свідоцтва про зміну релігії були оформлені без дотримання вимог закону та протестував проти втручання сербських священиків. Окремо у документі йдеться про листування із Новосадським та Будимським архієреями щодо втручання у справи греко-католицької парафії у с. В. Лучки.

Реагуючи на скаргу священика щодо влаштування таємних зборів в окремих селян, нотар с. В. Лучки Євген Попович у супроводі інших місцевих чиновників 30 березня 1908 р. провів обшуки у будинках Ю. Незбайла, Г. Рубіша та П. Фенчака. Перевірка виявила у першій споруді самого хазяїна, його сусіда І. Балого разом з синами. У другій хаті молилося 19 чоловіків, 14 жінок і близько 10 дітей. Г. Рубіш перед запаленими свічками читав Євангеліє. У будинку П. Фенчака було знайдено 9 чоловіків та 3

жінки, що також молилися. Є. Попович пропонував окружному начальнику заборонити проведення будь-яких зібрань у с. В. Лучки і цим самими припинити розвиток православного руху [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 796. арк. 1-1 зв.].

На думку А. Генці, лучанський священик та березький наджупан намагалися перекласти провину щодо виникнення православного руху один на одного. А. Патай звинувачував о. Бачинського у безвідповідальності та моральних провинах, пастир у свою чергу – писав про надмірну мадяризацію, що призвела до обурення населення [Gönczi, 2007, old. 72]. Священик також заручився підтримкою сільського керівництва та єпископа, які писали про сумлінну, багаторічну працю пастиря на духовній ниві [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 796. арк. 17-19; 27; 54].

Не маючи змоги відкладати вирішення питання, Синод СПЦ 18 червня 1909 р. розглянув питання про духовну опіку над вірниками с. В. Лучки [Mayer, 1977, р. 151]. Уряд зайняв вичікувальну позицію, вимагаючи від Карловацького патріарха відстрочити відправку священика. Наджупан, вивчивши майновий стан православних лучан, повідомив прем'єр-міністра, що вони належать до найбіднішого прошарку жителів та не зможуть фінансово утримувати священика [MOL, k-26, 1918, XXV, 406. old. 270-271; 314]. 25 серпня 1911 р. голова уряду написав в Карловці, що православна парафія у с. В. Лучки не може бути створена через матеріальні причини [Gönczi, 2007, old. 74; Mayer, 1977, р. 152]. Цілком погоджуємося з думкою М. Маєр, що за сприяння місцевих адміністративних органів та ігноруючи права, передбачені Цивільним кодексом Угорщини, центральна влада придушила православний рух на Мукачівщині.

Намагаючись безуспішно отримати священика від сербського патріарха із Сремських Карловців, жителі с. В. Лучки встановили контакт з ієромонахом Олексієм (Кабалюком). На той час чернець перебував у м. Сидигора під Чернівцями, де зупинявся в о. Діонісія Киселівського [Рассказ, 2009, с. 472]. О. Олексій згадував, що письмово повідомив православним в с. В. Лучки – «что я – уже священник и съ походной церковью нахожусь въ Черновцахъ». Із Закарпаття було відряджено І. Пирчака, який запропонував свої послуги для поїздки в Мукачево. Замаскувавшись під торговця, ієромонах успішно прибув до Мукачева, де у будинку Івана Хоми облаштував таємний молитовний дім. «Здѣсь я тайно пробыль двѣ недѣли, каждый день служилъ въ наглухо закрытой комнатѣ. Сюда тайно приходили Лучане: вѣнчались, крестили дѣтей, исповѣдывались и приобщались св. Тайнъ» [Алексий (Дехтерев), № 9, с. 15]. Коли поліція розпитувала селян, куди так часто водять дітей, ті відповідали, що до лікаря на щеплення від віспи. З інших спогадів відомо, що в Мукачеві було охрещено 60 дітей та допущено до причастя всіх православних жителів с. В. Лучки [Рассказ, 2009, с. 472]. У ніч з 6 на 7 квітня 1911 р. (напередодні Благовіщення) Кабалюка привезли від соломою на возі до с. В. Лучки. До ранку він освятив молитовний дім, провів всеночну та Літургію. 7 квітня з залізничної станції Страбичово-Горонда

чернець відбув до Батьова, а звідти через Королево до м. Хуст [Рассказ, 2009, с. 472]. У таємному молитовному домі М. Палканиця він відправив кілька богослужінь та повернувся у рідне село. За словами ієромонаха Сергія (Цьоки), протягом 1911 р. ієромонах в одязі простого селянина їздив «по всьому Закарпаттю и совершал богослужения: исповедовал, причащал, крестил, венчал, отпевал и старался удовлетворить потребности православного населения» [Сергий, 2013, 85].

Жителі с. В. Лучки прагнули законним шляхом домогтися призначення о. Олексія (Кабалюка) своїм священиком. Для цього вони переписали на нього молитовний будинок та на загальних зборах прийняли до сільської громади. Але сільський нотар не підтримав рішення громади. Він звинуватив Кабалюка в агітації проти греко-католицької церкви, заарештував і відправив під конвоєм до в'язниці в Мукачеві [Slovan, 1911, s. 22]. Після 4 денного арешту ченця доправили в с. Ясіня і поставили під домашній арешт [Бескидській, 1929, с. 54]. Щоб легалізувати свою священицьку діяльність Кабалюк відправився до патріарха Лукіана (Богдановича), який призначив його помічником священика грецького храму в м. Мішкольц Аурела Мотіу¹ [Як побідила, 1913, с. 4]. Відвідавши даного священика, ієромонах Олексій отримав направлення в с. Іза задля освячення православного хреста [ÖStA, s. 101]. 10 лютого 1912 р. він прибув до багаторічного центру православного руху. За повідомленням сиготської газети «Máramarosi Független Újság» наступного дня він проводив богослужіння і хрестив дітей, але був затриманий жандармами. Окружний суддя видав наказ, який давав право ієромонаху служити в молитовному будинку протягом 3 днів у присутності не більше 10 осіб [Örizet, 1912, old. 5]. За час служіння в с. Іза за різними даними Кабалюк охрестив від 200 до 300 дітей, повінчав 19 подружніх пар і причастив у загальній сповіді 1300 вірників [Православіе в Угорской, 1912, с. 3; Рассказ, 2009, с. 473]. Відбулося також освячення православного хреста, який вірники поставили посередині населеного пункту [Изъ угорской Руси, 1912, 23 февраля]. Після 3-денної місіонерської праці ієромонах був змушений виїхати в с. Ясіня, де перебував під наглядом поліції [Православіе в Угорской, 1912, с. 3].

Напередодні Великодніх свят 1912 р. жителі с. Іза звернулися до сільського старости з проханням дозволити запросити православного священика із Мішкольца для виконання необхідних треб. Отримавши відмову, як пише «Русская правда», селяни «сами безъ священника отчитали 12 евангелій о страстяхъ Христовыхъ». Наступного дня, «въ пятницу рано собралось много народа. Поклали плащеницу и отспѣвали часы. Послѣ сновъ собрался народъ на вечерню и по окончаніи богослуженія былъ

¹ Аурел Мотіу, румун, православний священик грецького храму у м. Мішкольц (у документах Мараморош-Сиготського процесу 1913-1914 рр. фігурує як Aurel Motiu. В інших джерелах знаходимо написання: Аурел Моціу, Аврелій Мотин, Гавриіл Мотин).

великій входь съ плащаницею къ православному кресту, а по возвращеніи въ церковь было цѣлованіе плащеницы» [Воскресеніе, 1912, с. 2-3]. На свято Великодня біля молитовного будинку зібралося близько 3000 осіб, які самостійно освятили паски. Під час святкування жандарми робили в селі обшуки, намагаючись виявити православного священика. Підозрюючи, що богослужіння міг таємно відправляти ієромонах Олексій (Кабалюк), 17 червня 1912 р. співробітники поліції та прикордонної служби провели обшуки у його будинку. Вони вилучили з домової церкви чашу, священицький одяг, книги та опечатали двері [Гоненія на православную, 1912, с. 3]. Через два дні поліція провела обшуки у жителів с. Ясіня – Воробчука та Бузака, де конфіскувала велику кількість молитовних книг. Кілька селян, серед них брат та мати Кабалюка, були затримані на кілька днів для проведення допитів [Гоненія угорскихъ, 1912, с. 1-2].

Рятуючись від арешту ієромонах Олексій в червні 1912 р. виїхав до Чернівців, а звідти до Яблочинського монастиря. Із Холмщини чернець поїхав до Москви, де зустрівся із тодішнім митрополитом Володимиром (Богоявленським), пізніше митрополитом Київським (1915-1918 рр.) – першою жертвою більшовиків серед архієреїв православної церкви. У той час у Москві знаходився архієпископ Алеутський і Північно-Американський Платон (Рождественський), який запросив закарпатця поїхати з ним за океан [Алексій (Дехтерев), №10, с. 8]. За допомогою ресурсу «The Ellis Island database» ми прослідкували дану поїздку до США. У бортових журналах корабля зазначено, що Кабалюк зійшов на борт 29 жовтня 1912 р. в порту м. Лієпая (Лієпāja, Латвія). Плавання тривало більше двох тижнів, вже 13 листопада судно «Россия» увійшло до бухти Нью-Йорка, а пасажери висадилися на острів Елліс [Kabaljuk Alexey]. Про діяльність закарпатського місіонера на американському континенті відомо не багато. За спогадами Кабалюка, він «прожив в Америке пол года» та отримав від єпархіальної влади дозвіл відвідувати всі «карпаторусские приходы, где беседовал с переселенцами, проповедывал и служил» [Алексій (Дехтерев), №10, с. 8]. Ієромонах Сергій (Цюка) подає інформацію, що о. Олексій отримав від владики Платона «приход среди своих православных земляков-карпатороссов», среди которых продолжал свою пастырскую деятельность [Сергий, 2013, 102]. Пошукова робота в архіві Православної церкви в Америці (Orthodox Church in America) посередництвом головного архіваріуса Олексія Ліберовського показала, що офіційного призначення на парафію ієромонах Олексій не діставав.

Про досить тісні контакти закарпатця з архієпископом Платоном можна судити з листування, яке нами виявлено та введено в науковий обіг в окремій статті [Данилець, 2014b, с. 9-21]. У листі до редактора газети «Свѣтъ» протоієрея В. Туркевича від 10 березня 1914 р. американський архієрей писав: «О. Алексія я знаю, ибо находился съ нимъ въ самомъ близкомъ общеніи, когда онъ подолгу проживалъ у меня здѣсь. И какое дѣйствительное удовольствіе составляла для меня бесѣда съ этимъ добрымъ

монахомъ простецомъ, который никогда и единымъ словом не обмолвился о политикѣ, а только всегда горѣлъ огнемъ ревности по Бозѣ...» [Данилець, 2014b, с. 15-16; Отклик, 1914, 26 марта].

Події в с. Іза та В. Лучки призвели до значного розширення православного руху. Греко-католицькі священики, місцева та центральна влада зосередили свою увагу на локалізації та придушення православ'я. У статті «Hódit a skizma» знаходимо твердження, що у 1910 р. «владу здивували тим, що мешканці сотнями виписували собі свідоцтва про перехід. Ці свідоцтва були прийняті Мішкольцькою православною парафією, звідки потрапили до Хустського суду. Звичайно, суд в першу чергу повідомив про це ізького греко-католицького священика. Тоді й стало відомо, що свідоцтва підроблені» [Hódit a skizma, 1912, old. 2]. За словами автора допису, до Хустського суду загалом було переслано 1700 свідоцтв про вихід із греко-католицької церкви та перехід у православ'я.

Архівні документи підтверджують факт, що для впорядкування питання переходу православний священик Аурел Мотіу переслав свідоцтва із с. Іза до Хустського окружного суду. Не володіючи повною картиною справи суддя викликав на допит ізького греко-католицького священика Андрія Азарія. Останній заявив, що ні одна людина з бажаних перейти не просила у нього свідоцтва, а значить, документи є підробленими. На підставі даного звинувачення окружні органи повідомили про цей випадок королівську прокуратуру Мараморош-Сигота, яка розпочала слідство щодо підробки документів. У зв'язки із тим, що до оформлення свідоцтв мав відношення священик із Мішкольца, матеріали справи були перенаправлені до прокуратури названого міста [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 2]. 26 квітня 1911 р. королівський прокурор Бульовський припинив розслідування за кримінальною справою проти Петра Кашко та його співучасників у зв'язку з відсутністю складу злочину. У Обґрунтуванні зазначалося, що частина жителів с. Іза прийняли рішення перейти із греко-католицької церкви у православну. Для реалізації свого задуму селяни намагалися дотримуватися формальностей, передбачених законом 1895 р. Слідство встановило, що місцевий священик всіяко намагався перешкоджати цьому процесу, уникаючи зустрічей із вірянами, ховаючись від них на квартирі та у храмі. Така поведінка о. Азарія змусила селян змінити тактику. Вони слідкували за будинком пастиря, а коли він покидав його в особистих чи церковних справах, підходили до нього невеликими групами у присутності двох свідків і заявляли про бажання переходу. Отримавши відмову від священика, свідки, згідно закону, мали право самостійно оформити свідоцтва про зміну церковної приналежності, окремо вказавши про деструктивну позицію духівника. Під час слідства о. Азарій був змушений визнати, що до нього дійсно підходили вірники у кількості більше 400 осіб і заявляли про вихід із греко-католицької церкви. Однак, вони, нібито, не просили першого разу видати свідоцтва. «Пізніше, протягом лютого 1910 р. одна група повторила бажання переходу та просила про оформлення документів, але я наказав їм

почекати певний час» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 2]. Священик відстоював позицію, що масовість висловлення заяв і той факт, що вони виголошувалися поза межами його канцелярії, дають підстави визнати їх недійсними.

За словами прокурора, парафіяни виконали всі вимоги згідно закону про зміну віросповідання, а якщо і були допущені певні порушення процедури, то вони сталися саме з вини священика. Знімаючи із селян звинувачення за підробку документів, Бульовський наголошував, що оформленням свідоцтв, навіть з помилками, не завдано жодної шкоди і це не призвело до злочину. Головним наслідком даного акту була тільки втрата платників податків греко-католицькою парафією с. Іза, але матеріальні збитки виникли не через те, що вірники вийшли на підставі «підроблених посвідчень», а тому, що вийшли згідно відповідного закону [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 3].

Постанова надавала право позивачу подати апеляцію до генерального королівського суду в Кошицях і священик Азарій цією можливістю скористався. 21 травня 1911 р. він подав протест, зміст якого містив ряд нових фактів. У першу чергу, священик визнавав, що селяни неодноразово заявляли йому про перехід у православ'я, але жодного разу не просили посвідчення. Свої слова позивач підтверджував показами свідків, яких у документі названо близько 20. О. Азарій наголошував, що незважаючи на те, що він заявив велику кількість свідків, під час попереднього слідства було опитано тільки 2, що значно спотворило реальний стан речей. Священик не погоджувався із висновком прокурора Бульовського, що лише він є зацікавленою особою, вважаючи такими ж саме й ініціаторів переходів та ставив під сумнів їх свідчення. «Упевнено наслідуюся стверджувати, що покази є загалом не однакові. Навпаки, вони є троякі. Кілька осіб, які були допитані першими, під впливом несподіванки, давали правдиві свідчення. Вони признавали, що не знали про необхідність посвідчень, а тому і не просили їх від мене. Потім, ще не допитані особи дізналися від попередників про предмет слідства і почали сміливо говорити, що вони просили від мене посвідчення під час обидвох явок. Третя група, заявляла, що вони вимагали свідоцтва тільки під час другої зустрічі» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 7]. Спираючись на наведені факти, священик стверджував, що прокуратура Мішкольця повинна була виявити протиріччя у свідченнях звинувачених та продовжити процес, розпочатий судовими органами Хустського округу. О. Азарій категорично відкидав докори прокуратури, щодо того, що він ховався від вірників. На його думку, якщо селяни могли заявити йому на вулиці чи в інших місцях про бажання переходу то могли попросити і про видачу посвідчення.

Наприкінці документу автор закидає звинуваченням політичні мотиви у прагненні переходу із греко-католицької церкви. «Це результат самого великого розмаху підбурювання проти греко-католицької церкви й угорської держави, що підтверджує вирок Верховного суду Угорщини №4918 від 1906 р... 3 документів згаданого великого

судового процесу впливає, що організатори руху в Ізі хочуть північно-східну частину Угорщини залучити до панування російського царя. Тому і хочуть розповсюджувати релігію російського царя між русинськими мешканцями с. Іза. У результаті підбурювань, лише одна четверта частина мешканців залишилася вірною споконвічним традиціям, інші знаходяться у тому таборі, на прапор якого вожді написали девіз: Геть від Угорщини!» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 9 зв.].

11 липня 1911 р. генеральний прокурор в Кошицях відхилив апеляцію о. Азарія, вказавши, що неправильно оформленні свідоцтва можна трактувати більше як недбалість, а не як підробку документів. Він визнавав, що селяни не виконали вимоги закону досконало, а отже, їх не можна вважати такими, що покинули греко-католицьку церкву [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 11-12 зв.]. Розслідування продовжив Хустський окружний начальник, який 16 квітня 1912 р. виніс постанову, згідно якої 1688 посвідчень, поданих православним священиком А. Мотіу та жителями села Іза, були відхилені як такі, що не відповідають вимогам § 3, 4, 5 закону ЛІ від 1868 р. За словами окружного начальника, селяни допускали наступні помилки в оформленні документів: порушення термінів між першою та другою явкою до священика, помилки в тексті, виправлення тощо. Автор постанови підтримав політичне звинувачення, висунуте раніше священиком, наголошуючи, що в с. Іза поширення ідей православної віри пов'язано із тим переконанням, що з переходом на греко-східну віру владина Угорського королівства опиниться під владою російського царя, який зможе розігнати панівний клас і стане можливим розширення території Росії на Угорщину [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 38 зв.].

Розслідування щодо спроби створити православну парафію в с. Іза перебувало на особливому контролі в Міністерстві релігії і освіти. У листі до єпископа Антонія (Паппа) у червні 1912 р. будапештський чиновник повідомляв, що православний рух загрозово поширюється серед населення Мараморошської жупи. «З вилучених адміністративними органами листівок, церковних книг, висловлювань окремих осіб, показань свідків, навіть із судових вироків можна встановити, що це явище знаходиться поза межами релігійного руху і під його покровом служить меті великоруської політичної ідеї». Далі у листі зазначалося, що, очевидно, православний рух підтримується із Росії як морально, так і матеріально. Знаходимо у документі критику греко-католицького духовенства, яке «байдуже відноситься до цього руху, є такі, що не помічають зв'язок вчителів із православними ватажками, за мою інформацією і такі є, які оголошують, що якщо народ перейде, вони теж перейдуть». Окреслюючи географію поширення православ'я, міністр наголошував, що для припинення руху необхідна співпраця адміністративних органів, Міністерства внутрішніх справ та інших установ, які б змогли подолати панславистичні ідеї в регіоні. Чиновник вимагав від архієрея інтенсифікації пастирської діяльності щодо

проведення місії, заміни непідходящих священників та реалізації інших заходів для припинення розповсюдження православного руху [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 52-53].

Не погоджуючись із рішенням Хустського окружного начальника, ізяни подали на оскарження. Піджупан Мараморошського комітату постановою від 30 листопада 1912 р. відхилив апеляцію і залишив у силі попереднє рішення щодо заборони утворення православної громади в с. Іза [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926, арк. 77-81 зв.]. Таким чином, об'єднавши зусилля священника, адміністративної влади та органів примусу створенню парафії в с. Ізу вдалося в черговий раз перешкодити.

На північному сході с. Іза межує із с. Липча. На початку ХХ ст. даний населений пункт входив до складу Довжанського округу. Станом на 1910 р. в селі проживало 3089 жителів, із них 2587 були греко-католиками, 497 – іудеями, 7 – римо-католиками, 6 – євангелістами і 1 – реформатом [Kárpátalja, 2000, old. 103]. 17 лютого 1909 р. газета «Budapesti Hirlap» розмістила статтю священника с. Білки Аладара Романця, який повідомляв про поширення в окрузі небезпечного руху. Відповідальними за антицерковні виступи автор однозначно вважав таємних російських агентів. У с. Липча, писав А. Романець, селяни виступили проти священника і він був змушений покинути парафію [Romanes, 1909, old. 3]. Про події в названому селі 4 лютого 1909 р. писав до окружного судді в Довгому місцевий нотар Грибовський. Чиновник повідомляв, що мешканець Іван Губаль у центрі населеного пункту закликав звільнитися від ярма та утисків і агітував односельців переходити до православної церкви. «Цей чоловік має своїх прихильників, якщо не розпочати діяти то справа може бути небезпечного характеру» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 6]. Краєзнавець Т. Вісіцька, подаючи у своїй праці вищеназваний лист нотаря Грибовського, допустила помилки у перекладі з угорської мови. З однієї особи, якого в документі названо за місцевим прізвиськом – Губаль Іван Василю Андрію, у дослідниці вийшло три діячі: Губаль Іван, Василян Ондраш та Липчей Габор [Вісіцька, 2012, с. 91-92]. Звичайно, даний підхід не припустимий у публікації документів.

Отримавши повідомлення із с. Липча Довжанський окружний суддя негайно повідомив про цей факт греко-католицькому єпископу в Ужгороді. Він просив владику з'ясувати причину двомісячної відсутності на парафії священника. У документі висловлювалися побоювання, що в селі може повторитися ситуація, яка спостерігалася у с. Іза [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 2]. Єпископ доручив вивчити дане питання окружному декану, вікарію Михайлові Балогу [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 1]. 2 березня 1909 р. намісник повідомив, що «в справі порушення церковного і громадського порядку та підбурювання проти державного ладу липчанським жителем Губалем Іваном» матеріали передані до «рук королівської прокуратур, яка проти згаданої вище особи розпочала розслідування, взяла її до попереднього ув'язнення» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 4; Повідомлення, 1965, с. 35]. М. Балог

вважав, що подальше втручання єпископа є непотрібним, а «при духовному догляді нового пароха в цьому селі спокій незабаром буде відновлено» [ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212, арк. 4; Повідомлення, 1965, с. 35]. У нас відсутні документи судового процесу над І. Губалем, але у «Обвинувальному акті» по Другому Мараморош-Сиготському процесу прокурор, для підтвердження вини підсудних, наводив витяги із конфіскованих газет та брошур. Зокрема, у листівці «Борьба за православну віру на угорській Русі» серед усього іншого два рази згадувалася с. Липча. Названа листівка вийшла як додаток до газети «Русская правда» від 1 грудня 1911 р. У першому випадку невідомий автор повідомляв, що у населеному пункті священник протягом «трьох неділь починав правити службу на угорській мові». Однак, обурене населення «не дозволило висміяти свої молитви» та «з образою викинуло такого священника із церкви». Також селяни заявили, «що повернуться на православну віру». Друге повідомлення стосувалося поголоски, ніби «уніатський єпископ – Фірцак Юлій, дав на підпис мешканцям села такий лист, в якому ніби вони просили проведення служб на угорській мові, а мешканцям Липчі сказав, що вони отримають ділянки лісу» [ÖStA, s. 85 зв.]. У «Вироку» по згаданому процесу від 3 березня 1914 р. знаходимо відомості, що в 1910 р. проти жителів с. Липчі було ініційовано суд, який став наслідком «тривалого підбурювання» [SJAN 3, p. 20].

Документи угорських архівів підтверджують факт, що православний рух в с. Липча продовжився у наступні роки. У «Обвинувальному акті» Олександру Зейкану, 24 років, поденнику-землеробу, у провинку ставилися злочини, що підпадали під пункт 2, статті 172 Кримінального кодексу: підбурення та статті 173 КК: розпалювання релігійної та національної ворожнечі і ненависті. Зокрема, що він у 1911-1912 рр. «розповсюджував між мешканцями с. Липча книгу О. Товта «Где искати правду?», знаючи попередньо її зміст» [ÖStA, s. 79]. Важливо, що назване видання селянин привіз із США, де раніше перебував на заробітках. Інший мешканець – Степан Вакаров, у той же період, у своєму будинку та на різних зібраннях, поширював і зачитував для присутніх чернівецьку газету «Русская правда» [SJAN 3, p. 7]. Більше інформації про розвиток руху відноситься до 1912 р. Треба зазначити, що православ'я в селі розвивалося у тісному зв'язку із с. Іза, адже згадуваний вище С. Вакаров був його уродженцем. Крім того, ізяни часто приходили до с. Липча, де агітували за вихід із унії та створення православної громади [ÖStA, s. 94 зв.]. За матеріалами поліції, липчани «виходили групами і зібралися перед будинком греко-католицького священника у 1912 р., де вимагали його відставки, мовляв вони не хочуть бути «мадярами і тими хто визнають папу» [SJAN 3, p. 21].

Реагуючи на звернення місцевого священника та спархіяльного керівництва окружна влада намагалася припинити православний рух. За словами Костянтина Бескида, на перших порах головнотрудовий уряд у Довгому застосовував економічний тиск, накладаючи на селян штрафи. Наприклад, до 30 вересня 1911 р. в

с. Липча було покарано 724 жителів за різні правопорушення (брудний двір і т.д.). Непорядок у дворі коштував православним вірникам 10 крон [Beskid, 1926, s. 13]. На початку квітня 1912 р. у будинку С. Вакарова в с. Липча було проведено обшук та вилучено брошури, газети і книги богословського змісту. Головний королівський прокурор в Мараморош-Сиготі Андор (Андрій) Ілляш 30 квітня 1912 р. виніс постанову, згідно якої вилучені речові докази направлялися на переклад та експертизу. Описуючи мотиви порушення кримінальної справи прокурор висловлював підозру, що жителі с. Липча поширювали заборонені друковані видання, котрі були спрямовані проти греко-католицької церкви, священників, угорської держави та її інституцій [MNL 1]. Експертом у даному випадку виступив єпископський намісник, декан М. Балог. 17 травня 1912 р. у листі до судді Пала Балаша він детально охарактеризував конфісковані у селян книги та надав певні рекомендації. Священик наголошував, що «шеститомні «Життя святих», видані в Києві в 1859 р. та конфісковані вже вдруге, вважаються власністю всієї греко-католицької громади населеного пункту». Книги не зберігалися в приміщенні церкви, а перебували у старого дяка та інших вірників. «Антидержавних текстів – як зазначав Балог, у цьому шеститомному виданні немає, але у книзі з упередженої точки зору роз'яснюються поняття, що відрізняються від вчення католицизму» [MNL 8]. У зв'язку з цим, автор листа вважав «перебування цього видання в руках людей небезпечним» та пропонував надіслати його до єпархіальної бібліотеки в Ужгороді, де б воно «в якості власності греко-католицької громади с. Липча зберігалось та охоронялося» [MNL 8]. Стосовно 12 томів Міней, декан висловлював більш критичні зауваження, вважаючи їх такими, що «переповнені похвалами Російської імперії та російського царя», а також здатними «викликати в народі любов до великої Російської імперії та відчуття належності до їхньої релігії». Разом з тим, церковний функціонер допускав їх використання у сільських храмах, через відсутність аналогічних угорських видань. «Щоб в селі не викликав обурення та побоювання той факт, що влада насильно забирає церковні книги та замість них надає церквам папські книги» [MNL 8].

Надзвичайно важливі відомості про православний рух у с. Липча знаходимо у кореспонденції місцевого греко-католицького священика Омеляна Штефана. У листі до мараморошського вікарія від 27 серпня 1912 р. він просив посприяти у органів влади у забороні зборів селян у приватних будинках, «навіть, якщо це церковні заходи або молитви». Священик стверджував, що селяни проводять служби іншого обряду, а правоохоронні органи, незважаючи на звернення, «їх ще не покарали так, щоб вони більше цього не робили». «Наразі жандарми зловили їх на гарячому всього двічі чи тричі. Число цих осіб вже сягає 58!» [MNL 6]. В іншому листі до Королівської прокуратури в Мараморош-Сиготі від 15 жовтня 1912 р. о. О. Штефан повідомляв, що в с. Липча православний рух набув великих розмірів.

«Підбурювачі забивають голову неосвіченим людям всілякими нісенітницями, а ті, побоюючись, що греко-католицький священик зробить з них, як вони сказали, папістів, готові навіть руйнувати... Деякі, менш освічені учасники, навіть визнають, що причиною руху є те, що їм не потрібна державна школа. Вони не хочуть, щоб з їх дітей зробили угорців в мовному плані, саме через це вони обурені, саме через цю причину цей натовп хоче відділитися від греко-католицького священика, від греко-католицького єпископа, саме через цю причину вони перешкоджають мені, нижчепідписаному, нападають на мене, через що я змушений просити захисту в Угорської Королівської Прокуратури» [MNL 7]. Автор листа звертав увагу прокуратури, що незважаючи на те, що православний рух триває вже значний проміжок часу, «адміністративні органи та інші органи влади знають про цю антидержавну тенденцію... і досі не було прийнято жодних рішень щодо цього питання» [MNL 7]. Священик висував проти селян також і політичні звинувачення, називаючи рух антипатріотичним та фінансованим з Росії.

Прохання липчанського протоієрея підтримував і мараморошський намісник М. Балог. У одному із звернень він просив прокуратуру розпочати провадження проти православних активістів, котрі «збираються в приватних будинках, самі проводять служби Божі, як співи, так і функції священників» [MNL 8]. Не можна до кінця погодитися із словами о. О. Штефана, що місцеві органи нічого не робили, щоб припинити православ'я. Із документів Довжанського окружного начальника відомо, що в 1912 р. в одному із будинків у с. Липча були виявлені таємні збори, а учасники були покарані [ÖStA, s. 96]. Із праці К. Бескида довідуємося про рішення № 553/1912 головнотрудового уряду в Довгому щодо штрафування п'ятох православних за проведення молитов вдома на суму по 60 крон. Потім цей штраф збільшився до 200 крон, а для прикладу, жителі с. Теремля на Тячівщині платили вже 400 крон за аналогічне правопорушення [Beskid, 1926, s. 13].

Незважаючи на переслідування селяни намагалися оформити законний перехід у православну церкву. 26 листопада 1912 р. священик Аурел Мотіу надіслав бургомістру м. Мішкольць 158 свідоцтв із с. Липча, з проханням надати документам рух згідно § 23 статті XLIII закону 1895 р. [MNL 2]. Міський чиновник відреагував досить швидко, вже 2 грудня 1912 р. він відіслав листа до міністра внутрішніх справ, в якому висловив стурбованість масовими переходами та підозрюючи непатріотичні дії. У документі знаходимо інформацію, що крім сертифікатів із с. Липча, у тому ж році о. Мотіу надіслав заяви 300 мешканців із с. Іза [MNL 4]. Влада відповіла майже миттєво, вже 11 грудня 1912 р. житель с. Липча І. Фейсак був взятий під варту. Через шість днів, 17 грудня королівський прокурор А. Іллеш підготував клопотання щодо ув'язнення на період слідства 8 жителів згаданого населеного пункту. Селянам закинули звинувачення у підбурюванні, шахрайстві та підробці документів. У якості доказів прокурор вимагав конфіскувати 10 свідоцтв про перехід у православ'я, що знаходилися у

розпорядженні священника А. Мотіу та 158 аналогічних документів, які були переслані до Міністерства внутрішніх справ. Судді та прикордонній поліції доручалося провести обшуки в будинку о. А. Мотіу в Мішкольці, з метою розслідування зв'язків з о. О. Кабалуком та О. Сабовим із с. Липча. Крім того, вимагалось розслідувати «причини та підстави, на основі яких А. Мотіу надав Олександру Кабалуку дозвіл проводити православні обряди в с. Іза» [MNL 3]. У клопотанні знаходимо також відомості, що А. Іллеш намагався встановити наступні факти: 1) виявлення осіб, котрі займалися оформлення свідочств про вихід із греко-католицької церкви; 2) з'ясування питання, чи збирали активісти від односельців кошти для дорожніх витрат тощо; 3) «які молитовники та інші видання використовувались на зібраннях, які номери та які матеріали зачитувались з періодичного видання «Русская правда», хто зачитував та скільки було слухачів; 4) встановлення зв'язків «між підозрюваними О. Кабалуком, Ю. Воробчуком, М. Панканинцем, І. Пірчаком» [MNL 3].

У січні 1913 р. в с. Липча були проведені арешти, внаслідок чого було затримано 5 осіб, які утримувалися під вартою від 1 до 4 місяців. Щодо лідерів православного руху, то їх строки під слідством були набагато більшими. Наприклад, С. Вакаров перебував у в'язниці із 8 січня 1913 р. до кінця судового процесу в Мараморош-Сиготі [ÖStA, s. 78 зв.]. На суді він отримав вирок – 2 роки ув'язнення і 300 крон штрафу, але у зв'язку із тривалим перебуванням під вартою суддя знизив йому міру покарання на 13 місяців і 3 тижні [SJAN 3, р. 9]. Стосовно безпосереднього розслідування у с. Липча, то згідно із документами архіву в Дебрецені, збір матеріалів було розпочато не пізніше квітня 1912 р. Нами виявлено та опрацьовано більше 40 протоколів допитів жителів с. Липча та Іза, які проливають світло на питання розвитку православного руху в населеному пункті [MNL 9]. Значний інтерес викликає також загальний список осіб, які подавали заяви на вихід із греко-католицької церкви [MNL 10]. У згаданому вище «Обвинувальному акті» від 23 липня 1913 р. по с. Липча вказано 44 свідки. Серед них четверту частину складали євреї-корчмарі, місцевий священник, нотар з помічником і т.д. [MNL 10].

У східній частині Мараморошської жупи активним центром православного руху було с. Теребля. Архівні документи дають можливість прийти до висновку, що головною причиною виходу із греко-католицької церкви було незадоволення місцевим священником. У фондах ДАЗО зберігається ряд листів-скарг жителів сіл Теребля та Дулово на місцевого священника Олександра Кимака. 1 березня 1912 р. вірники відіслали до Мукачівського греко-католицького єпископа 10-сторінкове звернення, яке підписало 54 особи. Документ містив два десятки параграфів, у котрих описувалися різноманітні зловживання пастиря. Звернемо увагу на більш важливі із них, котрі, на думку селян, повинні були призвести до переміщення О. Кимака на іншу парафію. Висловлені тереблянами зауваження щодо священника можна

умовно розділити на чотири групи: 1) економічні зловживання, що виливалися у завищені норми коблини; 2) скарги на латинізацію та мадяризацію; 3) недобросовісне виконання священницьких обов'язків; 4) брутальна поведінка та насильство щодо вірників. По кожному із фактів у листі вказувалося ім'я свідків, котрі могли підтвердити звинувачення. Наприклад, Микола Даруда та інші свідчили, що «Пань Отець Кул'ї Васильову вдову такъ ноговъ ударивъ, що ота на землю упала, далъ досвѣдчиться, що Несухъ Ивана на Великдень коло церкви побивъ и Гукъ Юру Микулово на улици бивъ...» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 16]. Вірники писали владиці, що священник служить Утреню і Вечірню без попереднього дзвоніння, у проповідях в основному «гнѣвъ – обличеніе, проклинаніе, соблазнъ... изъ чого народъ изъ церкви изъ гнѣвомъ отходить», богослужіння відправляє з покритою головою, насильно записував селян до «Католицького з'єднання» тощо [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 15-20]. Наприкінці документу знаходимо твердження, що через спротив жителів с. Теребля у справі вступу до католицької організації, о. О. Кимак звинуватив «нась якъ якихось измѣнниковъ и бунтовщикова свѣтской власти представиль» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 18 зв.]. Листи-прохання до канцелярії єпископа в Ужгороді надсилалися селянами протягом всього 1912 р. Аналогічні скарги відправляли жителі с. Дулово, яке було філіалкою Тереблі і його також обслуговував священник Кимак [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 9-9 зв.]. Відомо, що вірники намагалися особисто потрапити на аудієнцію до архієрея, щоб залагодити проблемне питання. У листі чиновника центральної канцелярії Г. Мелеша знаходимо інформацію, що жителі с. Теребля відвідали Ужгород 8 листопада 1912 р., але у зв'язку із відсутністю єпископа, їх прийняв його заступник [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 84]. Результати розмови нам не відомі, але документи показують, що вище церковне керівництво проігнорувало багаточисельні прохання вірників.

Зовсім по іншому на конфлікт селян із о. О. Кимаком дивилися його соратники – окружний намісник та мараморошський вікарій. У листі до єпископа від 19 лютого 1912 р. О. Білак повідомляв, що в с. Теребля з'явився небезпечний рух під проводом місцевого жителя Чопика. «Йому вже вдалося загітувати близько 200 осіб, які готові перейти до іншої віри, навіть до схизматичної» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 1]. Намісник висував проти тереблянців політичні звинувачення, наголошуючи, що вони «заявляють, що незабаром прийде до нас російський цар, який наведе порядок. І тоді землі багатіїв роздадуть бідним селянам» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 1]. У листопаді того ж року названий священник повідомляв до Ужгороду, що у Тереблі вірники самостійно поховали нехрещену дитину та просив якнайшвидше врегулювати конфлікт у селі, застерігаючи поширенням на всю околицю [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 81].

Отець О. Кимак також намагався виправдати себе у очах керівництва, категорично відкидаючи звернення своїх вірників. У квітні 1912 р. священник

організував написання та відправлення до єпархії листа своїх прихильників, який був підписаний 94 особами (всі прізвища написані одним почерком). У документі зазначалося, що селяни цілком задоволені своїм наставником, а всі звинувачення є неправдивими [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 28-29 зв.]. У фондах ДАЗО виявлено лист о. О. Кимака до єпископа від 8 травня 1912 р., де він описує розвиток православного руху у довірєній йому парафії. Повідомляючи про православний рух у с. Терєбля, священник вважав відповідальними за це явище «деяких осіб, що наставляють мешканців на неправильний шлях» та «фальсифікують вчення християнської Церкви». У листі знаходимо твердження, що православні виступають проти греко-католицьких священників і єпископів, заперечують вживання нового календаря, змушують конвертитів «зрікатися Папи Римського». Закидав о. Кимак своїм колишнім вірникам і політичні звинувачення, стверджуючи, що селяни «оголошують, що територія, на якій живуть русини, незабаром стане російською і тим, хто перейшов до їхнього руху, будуть відшкодовані всі витрати» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 43-45].

Події у с. Терєбля привертали увагу цілого ряду періодичних видань. 19 квітня 1912 р. чернівецька газета «Русская правда» розмістила лист незадоволеного селянина, який скаржився на недотримання о. О. Кимаком правил традиційного обряду в Богослужінні. Описуючи події 1912 р. автор зазначав, що священник в «недїлю Пасхи предї Всенощнымъ Воскреснымъ Богослужєнієм на предварительной надгробной полунощницѣ панахиду проспѣваль и докончилъ якъ погребєніє чєловѣческимъ возгласомъ: «Во блаженномъ успєніи вѣчный покой подаждь Господи рабу твоему усопшему Иисусу Христу и сотвори Ему блаженный покой и вѣчную память» [Угрорусь, 1912, с. 2.]. У 1912 р., коли на Паску припало і свято Благовїщення, о. Кимак заборонив кліросу співати ірмос «Отверзи уста моя», наголошуючи, що статут зобов'язує співати тільки «самому Воскрєсенію». «Но однако народъ не послушалъ, но по припису церковному подобающе докончилъ Богослужєніє» [Угрорусь, 1912, с. 2.]. Як бачимо із наведених цитат, у даному випадку суперечки базувалися виключно та обрядових питаннях. Інша газета – угорськомовна «Máramarosi Független Ujság», спираючись на свідчення священника О. Кимака та інженера-лісника М. Ціглєра, називала лїдером православних с. Терєбля Юрїя Чопика. За словами автора публікації, названий діяч агїтував селян у православ'я, наголошуючи, що це єдина правильна церква, котра веде до спасіння. «Двоє достовірні інтелїгентні особи» повідомили також кореспонденту періодичного видання, що в селі ширяться чутки, ніби «коли росїяни прийшли на допомогу Австрїї проти Угорщини, король Ферєнц Йозеф I та росїйський цар підписали угоду, що після смерті угорського короля Галичина, Буковина і та територія Угорщини, яка заселена рутєнами, перейде під панування росїйського царя» [Hódit a skizma, 1912, old. 2-3]. Порушувалося у статті і земельне питання, нібито селяни закликали прогнати панів та

єврєїв, забрати державні землі і подїлити їх між православним вірниками [Hódit a skizma, 1912, old. 2-3]. Саме політичні заяви і були покладені у основу звинувачення, які були висунути проти Ю. Чопика. 19 листопада 1912 р. декан М. Балог повідомив єпископа, що підготував та подав заяву щодо подій у Терєблі «до головного суду Угорського Королївства» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28, арк. 83].

За словами С. Троїцького, на початку 1912 р. православний рух спостєрїгався у наступних населених пунктах: Бєхєрєв, Іза, В. Лучки, Ясїня, Хуст, Білки, Кошєлево, Горонда, Уйбарово, Давидково, Зарїччя, Ільниця, Вєлятино, Комяти, Ключарки, Страбичово, Ракошино, Спасово, Чингава, Терєбля, Чумальово, Дулово, Терново, Нєресниця, Вїльхївці, Березово, Бабичі. Погоджуємося із думкою дослідника, що кїлькїсть православних мешканців у цей перїод можна окреслювати в 30-35 тис. осіб [Троїцькій, 1914, с. 65].

Таким чином, після відкритого служіння о. Олексїя (Кабалюка) в с. Іза православний рух почав отримувати все бїльше і бїльше прихильників. Економїчний тиск, залякування та мїсіонерські методи не давали бажаного результату. Можна припустити, що певна пасивнїсть єпархїальної влади була пов'язана з хворобою єпископа Юлїя (Фїрцака), який помер в ужгородській лїкарні 1 червня 1912 р. [Мукачевскїй, 1912, с. 11]. Ще при житті владики значний обсяг роботи взяв на себе єпархїальний секретар Антонїй (Папп), котрий 29 квітня 1912 р. був призначений помїчним єпископом Мукачева та титулярним єпископом Лїрбе [Мол. Антонїй, 1905, с. 56-57; Новий, 1912, с. 9; Папп Антонїй, 2001, с. 293]. Посївши крісло архїєрея Антонїй активно взявся за боротьбу з православним рухом. У циркулярному листї, що вийшов 12 серпня 1912 р., єпископ чимало уваги придїлив питанню виникненню православ'я та методам його подолання. Головною причиною виходу із греко-католицької церкви керївник єпархїї вважав діяльність іноземних платних агентів, які агїтують у краї за допомогою газет тощо. Разом з тим, архїєрей визнавав, що величезною проблемою для народу Закарпаття є біднїсть, пияцтво та безграмотнїсть. У зв'язку з цим він наказував священникам посилити роботу в церковних початкових школах, поширювати серед вірників відповідну лїтературу, контролювати роботу вчителів [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 13, арк. 1-2].

Часопис «Канадський русин», який видавався у Вінніпєгу із 1911 р., розмістив 25 травня 1912 р. статтю під назвою «Угорський греко-католицький єпископ про ширєне православїя між русинами» [Угорський, 1912, с. 2]. Посилаючись на одну із угорських газет, редакція наводила ряд висловлювань єпископа, котрі стосувалися обмеження православ'я. «В моїм єпископствї, говорив дальше Пап, ведеться не мало потайну росїйську пропаганду. В Мараморшї треба було провєсти масовї арєшти. Треба загострити прикордонну сторожу, щоб не потрапляли панславїстські листївки. Заборонити вїдвїдування закордонних вїдпустових мїсць. Про це я інформував Мїністерство судівництва і дїстав велике зацікавленнє» [Угорський, 1912, с. 2]. Редактор газети

абсолютно не погоджувався із пропонованими методами, наголошуючи, що в краї необхідно посилити поширення освіти на рідній українській мові, а не насильно мадяризувати русинів. «Поліцейські міри, що пропонує Єпископ, навряд чи принесуть хосен, бо у такому випадку угорське схизмофільство набере маску мучеництва і тим скорше зискає на сильне тіло» [Угорський, 1912, с. 2].

Наприкінці літа-на початку осені 1912 р., як вже вказувалося вище, на Закарпатті почалися обшуки у будинках православних активістів та арешти. 14 червня 1912 р. «Русская правда» повідомляла, що в с. Липча поліція шукала по хатах «агентовъ православія», арештовувала селян та конфісковувала богослужбові книги. Роботу слідства в даному населеному пункті координував агент поліції Андрій Манайло. Він поселився в селі, ходив поміж жителів, виступав проти мадяризації та греко-католицького духовенства. Своїми розмовами Манайло провокував селян на необережні висловлювання, які згодом лягли в його доноси поліції. У 1913 р. «Галицко-русское благотворительное общество» видало в Санкт-Петербурзі брошуру під назвою «Преследования за православную веру в Угорской Руси». У ній міститься інформація про переслідування та навіть вбивство двох жінок у с. Липча [Преследования, 1913, с. 21].

Аналогічні події відбувалися в Терембі, Уйбарові (с. Новобарово) на Тячівщині, в м. Хуст. Газета «Русская правда» в одному із номерів розмістила витяг із листа селянина із Терембі, котрий писав про насильство жандармів. «Отъ мене отобрали много церковныхъ книгъ, и мене о всемъ истязовали, подозреваючи во мнѣ якогось-бунтовщика... Мучать насъ жандармами, обѣщаютъ намъ темницы, штрафы, всякія кары, итакъ не можемъ и не смѣемъ ничъ и помислити о себе» [Изь угорской Руси, 1912, 14 іюня, с. 2]. За словами редакції, поліція «притисла» також православних вірників у с. Іза. Зокрема, на залізничній станції в Хусті від них було конфісковано дзвін, замовлений раніше у Будапешті за 600 крон [Изь угорской Руси, 1912, 14 іюня, с. 2]. 15 липня 1912 р. названа газета писала про арешти «по всѣхъ православныхъ селахъ въ Мороморышѣ. Кто маєт книги, закопуєть ихъ въ землю або несєть въ лѣсъ. Чтобы не забрала полиція. Всѣ православные люди ждуть ревизіи» [Гоненія угорскихъ, 1912, с. 1-2].

Чимало уваги дослідженню насилля з боку угорських жандармів приділив К. Бескид. Спираючись на архівні документи він стверджував, що в с. Іза греко-католицький священник вирішував кого із селян піддавати тортурам. Описуючи факт побиття Д. Симулика, дослідник наводив слова слідчого Бреннера, котрий порадив селянину взяти від священника відповідне свідцтво. У книзі К. Бескида наведений для прикладу один із таких документів: «Підтверджую, що Дмитро Симулик заявив мені, що з цілою родиною буде вірним сином греко-католицької церкви. Іза, 27 вересня 1912 р. А. Азарій, гр. кат. священник» [Beskid, 1926, s. 15]. Аналогічні свідцтва виявлені нами у праці М. Грабєца, які прямо компрометують священника. «Михайло Василів Гайду через хворобу звільняється від відвідування церкви.

Гайду звільняється через хворобу, його не потрібно бити. 7 квітня 1913 р.» [Грабєць, 1934, с. 20]. Аналізуючи дану ситуацію К. Бескид приходив до досить іронічного висновку – «жандарми старанно працювали, як католицькі місіонери, найкращим доказом свідчать те, що адвокати здобули багато таких «цидул» від своїх клієнтів, хоча селяни не хотіли їх віддавати з рук, тому що кожен, хто не мав такої «цидули», повинен був бути готовий, що буде битий» [Beskid, 1926, s 15]. Інформації про насильство над селянами знаходимо досить багато. Наприклад, жителів с. Іза І. Пасульку, К. Вакарова, К. Хвуста побили за те, що не хотіли йти до священника за «сертифікатом», А. Кадар та М. Сабов через спробу відвезти своїх дітей на хрестини до православного священника в Мішкольц, Ю. Довганича через те, що його дитина не була на сповіді і т.д. [Beskid, 1926, s 16].

Важливим джерелом для вивчення терору проти православних на початку ХХ ст. є листи, які відправлялися із різних сіл Закарпаття до США. У нашому розпорядженні є півтора десятка таких документів, частина з яких адресована ієромонаху Олексію (Кабалюку). 15 грудня 1912 р. рідна сестра Кабалюка – Васирина, повідомляла про масові обшуки та арешти на Мараморщині. «Враги приходять ночью, ломають двери, берутъ, что увидятъ, и арестуютъ» [Письмо сестры, 1913, с. 24]. Детальніше про насильство над селянами писав молодший брат Олексія – Юрій: «военное положение способствуетъ гоненіямъ; нельзя появиться на улицу, нельзя зайти къ роднымъ, а то тебя сейчасъ заподозрятъ въ шпионаже» [Письмо Юрий, 1913, с. 25]. Про переслідування православних вірників у Березькій жупі довідуємося із епістолярію жителів с. В. Лучки. У листі до ієромонаха Олексія від 3 січня 1913 р. невідомий селянин описував розмах релігійного руху в комітаті. «Послѣ посѣщенія Вами Мункача и нашихъ Лучек, не только Лучки, но и другіе извѣстныя Вамъ села: Спасово, Горонда, Страбичово, Давидково, Ракошино, Ключарки, Комята, Зареча, Чингава, Ильница и Бѣлки перешли на православіе» [Письмо отъ, 1913, с. 26]. Адресантка із с. Іза у листі до свого чоловіка у США розширює список сіл, що перейшли у православ'я. Зокрема, вона додатково називає Кошельово, Березово та Горінчово [Письмо крестьянки, 1913, с. 32-33]. З інших джерел відомо, що переслідування відбувалися також в Нанкові, Нижньому Бистрому, Рахові, Бичкові, Тернові, Дубовому, Нересниці і т.д. [Бескидскій, 1929, с. 59]. Загалом у більшості проаналізованих листів згадуються арешти, обшуки, побої з боку жандармів. Незважаючи на насильство, селяни писали про твердість у вірі і готовність перетерпіти будь-які труднощі.

Певні підсумки щодо розслідування прокуратури можна прослідкувати на основі подання королівського прокурора А. Іллєша, яке він відіслав до Міністерства внутрішніх справ та інших зацікавлених органів 6 липня 1912 р. На початку документу автор окреслив географію православного руху, визначивши його початки в с. Іза в 1903 р. та зацікавлення братів Геровських. Із даного населеного

пункту православ'я поширилося по всій Мараморощині. Прокурор подав детальну інформацію про обшуки в 10 населених пунктах комітату, наголошуючи на антидержавному характері діяльності селян. Наприклад, в с. Терєбля жандарми прийшли до цілого ряду мешканців, серед яких у поданні згадуються Ю. Чопик, М. Орос, В. Куцина та ін. У них було виявлено газети, журнали та брошури, зміст яких, на думку прокурора, був спрямований проти угорської держави та греко-католицької церкви. У В. Куцини було виявлено книгу О. Товта «Где искати правду?», а в його односельців знайшли чимало книг богословського змісту, де містилися «молитви за російського царя» [MOL, old. 200]. У селах Дулово, Новобарово, Кричово, Вонігово та Ганичі також були вилучені брошури та церковні книжки, крім того слідство встановило зв'язок місцевих жителів із керівником православного руху в с. Терєбля Ю. Чопиком. Поліція провела обшуки у с. Великий і Малий Бичків та Ясіня, під час яких з'ясувалося, що місцеві жителі приховували у себе літературу, що була надрукована в Москві, Одесі, Києві, Санкт-Петербурзі. Наприкінці документу знаходимо твердження, що селяни «на зборах виступали проти угорської держави, греко-католицької церкви та її священників; засобом поширення агітації у них були російські брошури, які розпалювали релігійну ворожнечу серед населення» [MOL, old. 205].

Розслідування щодо виявлення причин, мети та лідерів православного руху проводилося в цілковитій таємниці. Про це свідчить лист державного секретаря з внутрішніх справ та таємного радника Імре Якабффі від 16 вересня 1912 р. на ім'я голови уряду. Чиновник наголошував, що протягом 2-3 тижнів слідчим вдасться виявити головних осіб антидержавного руху та затримати їх. Разом з тим, він виступав проти відкритих дій поліції, котрі могли привезти до негативних наслідків [MOL, old. 247]. Під 26 жовтня 1912 р. із канцелярії І. Якабффі було відправлено два листи. Перший документ було адресовано державному секретарю прем'єр-міністра Шандору Есенському. Таємний радник інформував останнього, що антидержавну діяльність можливо подолати тільки після залучення всіх державних органів влади та за сприяння «культурних та економічних акцій». «Адже очевидно, що при розслідуванні не були виявлені фундаментальні докази вини звинувачених, а отже потрібні інші методи для того щоб виявити та припинити їхні закордонні зв'язки» [MOL, old. 249]. Детальніше Якабффі описав хід слідства у листі до Міністерства юстиції. Зокрема, він підтверджував думку про іноземні впливи у православному рухові та рекомендував призначити керівником розслідування заступника начальника прикордонної поліції Імре Гомера. Державний секретар також описував стрімке розширення православного руху, який вийшов за межі Мараморощини та поширився на жупи: «Берег, Унг, Угоча, Земплін, Шарош, а також комітат Абауй-Торна, Секешфегервар та північно-західні комітати держави» [MOL, old. 250]. Якабффі турбував також той факт, що до православ'я почали долучатися не тільки прості селяни, а й представники інтелігенції.

Наприкінці грудня 1912 р. до канцелярії міністра юстиції було вислано звіт щодо роботи І. Гомера. Повідомляючи про обшуки в м. Мукачеві та с. В. Лучки, автор листа просив поширити повноваження Мараморошської королівської прокуратури також на Березьку жупу, щоб зосередити розслідування у одних руках. У документі є цікава згадка про переписку на рахунок відібрання кандидатури працівника відділу з «відповідним знанням мови» [MOL, old. 244-245]. Припускаємо, що мова йде про підготовку одного із агентів для роботи «під прикриттям» в середовищі православних. В «Православномъ Русскомъ Календаре на 1930 г.» ретельно описано діяльність таємних агентів та підбір відповідних кадрів. «Мадьярское правительство прислало в Мороморышъ множество тайной полиции. Переодѣтые мадыарскіе полицейскіе ходили по нашимъ русскимъ селамъ, вывѣдывали у православныхъ русскихъ людей о Православномъ движеніи, о числѣ православныхъ, объ ихъ организаціи, о православныхъ книгахъ и проч. Для такой службы мадыарская тайная полиція въ Будапештѣ выбирала такихъ людей, которые могли говорить по-русски. Многие тайные агенты полиціи дѣлали видъ, что и они православные русскіе люди, ругали мадыаръ и униатскихъ пановъ, а потомъ продавали полиціи и жандармамъ участниковъ Православного движенія» [Бескидскій, 1929, с. 57].

Для збору інформації у селах, які охопив православний рух, було відряджено з головного міста жупи заступника судді-слідчого Міклоша Бреннера та старшого жандарма Міклоша Імре. Жандарми приводили селян на допит і, якщо затриманий не бажав давати потрібні свідчення, до нього застосовували грубу фізичну силу [Слава Богу, 1934, с. 4]. Про допити М. Бреннера у с. Олешник розповів у свої спогадах учасник Другого Мараморош-Сиготського процесу М. Кополович. У даному населеному пункті у сприянні православного рухові підозрювали місцевого священника Петровича. «Першим покликали о. Петровича. Бреннер піднявся із стільця і почав сичати, як сич, що той робить проти держави. Він кричав, що має владу всіх тут перестріляти, що всі йдуть проти батьківщини» [Архів Свято-Миколаївського, с. 82-83]. Не менш важливу інформацію виявлено у спогадах в'язня концтабору Дахау Фоми Росохи (колишній ієромонах Феодосій). Описуючи своє дитинство, що пройшло у с. Нижній Бистрий на Хустщині, він не оминув увагою переслідування за релігійні переконання. У 1913 р. у будинку його родини було зроблено обшук, виявлено та вилучено книги та ікону київського походження. «Того ж дня забирають батька і матір та знайдені речі, а я залишився з 4 дітьми вдома, а через тиждень прийшли і за дідом. Він був у полі з коровою, але позаяк був старенький і не міг швидко ходити, йому вже було 85 років, то жандарм із злості вбив його у полі..., де дід пролежав два дні. Після, я з братом Василем пішли з дощаними санчатами ввечері і привезли діда додому, а лише на третій день привезли батька з Хуста із в'язниці, щоб поховав свого батька» [ДАЗО, ф. п. 3223, оп. 2, спр. 109, арк. 3].

Будапештський радикальний часопис «Huszadik Század» у №2 за 1913 р. піддав нищівній критиці методи влади у боротьбі із православним рухом. Коментуючи слова газети «Az Est» про припинення російської пропаганди суддею-слідчим М. Бреннером, масові арешти в с. Іза, Кошельово та Теребля, руйнування православного хреста в с. Іза тощо, редакція наголошувала на невідповідності звинувачень безпрецедентній жорстокості проти селян [Egy új, 1913, old. 233-235].

Листування надзупана Мараморшської жупи, угорської королівської армії та місцевих органів влади кінця листопада – початку грудня 1912 р. свідчить про активне вивчення т.зв. антидержавних рухів серед населення Північно-Східної Угорщини. Нашу увагу привернули кілька документів, розісланих мараморшським надзупаном на адресу підзупана, окружних начальників та різних чинів угорської поліції. У першому листі від 25 листопада 1912 р. чиновник просив загострити увагу щодо перебування на території комітату «солдат-дезертирів або так званих біженців з балканських держав», котрі внаслідок Першої Балканської війни опинилися в Австро-Угорщині. Окремими документами визначалися комітати, що у більшості були населені угорцями, куди наказувалося переселити вищевказаних осіб. У разі виявлення підозри в антидержавній діяльності, «таких осіб слід остаточно депортувати з території держави» [SJAN 1, р. 9-10]. У листі від 29 листопада того ж року знаходимо вже прямі заклики до перешкоджання розповсюдження антидержавних рухів, що поширюються «в колі селянського населення, під впливом балканської війни та іноземного підбурювання» [SJAN 1, р. 11]. На нашу думку, проаналізовані розпорядження опинилися серед матеріалів про православ'я не випадково, адже сербські солдати були православними за віросповіданням і могли спілкуватися і впливати на розвиток руху.

5 грудня 1912 р. Мараморшський надзупан надіслав до окружних начальників та поліції протокол жандармського управління в Кошицях у якому повідомлялося про антидержавні заклики в околицях м. Мукачево [SJAN 1, р. 6]. Зокрема, документ містив рапорт капітана 11-го сухопутного полку угорської королівської армії, що дислокувався в Мукачеві – Гейзи Нодя. Військовий повідомляв, що в с. Сент-Міклош (с. Чинадійово Мукачівського району) Березького комітату місцеве «населення відкрито говорить про те, що Росія збирається вторгнутися до нашої держави разом зі своєю армією» з метою звільнення русинських мешканців. «У цьому випадку вони самі будуть нападати на угорців зі зброєю та в першу чергу збираються розправитися з панами» [SJAN 1, р. 7]. Сигнали військових були взяті до уваги Міністерством внутрішніх справ, яке 13 грудня 1912 р. розіслало надзупанам на Закарпатті інструкцію, згідно якої наказувалося звернути прискіпливу увагу на поштові відправлення з Росії, Галичини та США. Державний секретар наголошував, що кореспонденція може містити інструкції «щодо організації, поширення та керівництва антидержавними рухами, гроші, призначені для цієї мети, або листування

місцевих учасників антидержавного руху». Про надходження всіх підозрілих поштових посилок та листів пропонувалося повідомляти місцеві управління угорської королівської прикордонної поліції та адміністративні органи, вказавши імена адресантів та адресатів [SJAN 2, р. 1-1 зв.]. У ДАЗО виявлено окремі справи, що містять матеріали про перевірку поштових відправлень та конфіскацію газет. Наприклад, у справі 534 підшито вилучений від селян екземпляр чернівецької газети «Вѣра и Церковь» [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 524, арк. 97-104 зв.]. «Канадійский русин» 8 березня 1913 р. повідомляв про вилучення на пошті «клубку, в якому мало бути насіння», котрий був відправлений із Києва до с. Іза. «По творенню клубка урядово на пошті знайдено в нім російські відозви, підбурюючі проти держави і династії» [Схизматицька, 1913, с. 2].

Особлива увага зверталася також на скупчення людей, де потенційно могла проводитися православна агітація. Наприклад, 17 січня 1913 р. підзупан Березької жупи повідомляв свого колегу в Мараморш-Сиготі про «масштабне схизматичне підбурювання» в с. Шандрово (с. Олександрівка Хустського району) біля джерела з солоною водою. Спираючись на донос греко-католицького священика зі Свалявського округу, І. Гулачі стверджував, що серед значної кількості місцевих жителів, котрі ходять по солону воду, поширюються заборонені в Угорщині «схизматичні періодичні видання», пропагуються антидержавні заклики, сховані під маскою релігійного руху. У документі також згадується с. Керецьки, мешканці якого могли поширювати православ'я [SJAN 1, р. 1]. Безперечно, що вказані у листуванні факти мали місце, адже с. Шандрово знаходилося поряд з основними центрами православного руху на Мараморщині. Про поширення православ'я у Довжанському окрузі свідчить колективний лист греко-католицьких священиків від 16 лютого 1913 р., що був підготовлений на зборах у с. Задне (нині с. Приборжавське Іршавського району). Пастирі повідомляли єпископу про стрімкий розвиток «схизматичного» руху в цілому ряді сіл. Зокрема, документ підписало 10 осіб, що представляли наступні населені пункти: Довге, Задне, Березники, Липча, Керецьки, Кушниця та ін. Учасники зібрання наголошували на антидержавному напрямку руху та просили архієрея підключити владу задля придушення даного явища [ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 522, арк. 1-4 зв.]. Отець С. Пап у своїй праці пише про аналогічні збори греко-католицького духовенства у м. Мараморш-Сигот, яке звернулося до надзупана комітату барона Ж. Перені за допомогою. Останній розпочав підготовку нового судового процесу [Пап, 2003, с. 546].

На початку 1913 р. уряд мав достатню обізнаність щодо розвитку православного руху на Закарпатті. Про це свідчить звіт головного королівського прокурора в Дебрецені Шандора Ідьярто від 13 січня того ж року, який він надіслав до Міністерства юстиції. У документі чітко прослідковано причини виникнення православ'я, названо його головних лідерів та можливі джерела фінансування. Прокурор вважав, що

головною метою даного явища є об'єднання населення «однією церквою», що дасть підстави приєднати населені русинами землі до Росії. Вважаючи православний рух небезпечним для імперії, Ш. Ідярто виступав однозначно за його припинення, рахуючи це справою державної ваги. Разом з тим, він звинувачував греко-католицьких священників у вимаганні від вірників занадто високі оплат. «Агітатори обіцяють бідному, не освіченому народу, безкоштовного священника, безкоштовно всі церемонії, хрещення, поховання. Зрозуміло, що народ підтримує перехід на іншу релігію» [MOL, old. 29]. У документі окреслювалася географія поширення православ'я, яке під керівництвом О. Кабалука «розширилося на всі території де проживає русинське населення». Цікавим для дослідника є характеристика роботи слідчих, котрі конфісковували пошту, проводили обшуки та вилучали докази. У звіті фігурували серед останніх – листи, російські гроші, фотографії, листівки тощо. Прокурор вважав роботу слідчих досить професійною, однак визнавав, що розслідування проходить повільно через різноманітні процедури (обшуки, допити затриманих та свідків, переклади листів, газет та іншої літератури, проведення експертиз тощо). У зв'язку з цим, завершення справи він пророкував тільки за кілька місяців [MOL, old. 30].

Вже 22 лютого 1913 р. Дебреценська прокуратура надіслала до Міністерства юстиції, а через його посередництво, до голови уряду Ласло Лукача чергові документи, що дають можливість прослідкувати динаміку роботи слідчої комісії. У звіті знаходимо заповнення у ефективності та оперативності слідства, котре призвело «до припинення православного руху та арешту його ватажків». Прокурор припускав, що для завершення слідства потрібно щонайменше 3 місяці, за які вдасться вивчити всі деталі злочинних дій затриманих селян. «На сьогоднішній день відкрита кримінальна справа проти 106 осіб. Ув'язнено 46 осіб. Двоє втекли, восьмеро під час слідства звільнені. Отже, ув'язнених звинувачених тепер 36» [MOL, old. 35]. Організаторами православного руху працівники прокуратури називали братів Олексія та Романа Геровських, які сприяли прийняттю в Росії на навчання хлопців та дівчат із Закарпаття. Кабалука в документі названо російським шпигуном, завданням якого було приєднання частини Австро-Угорщини до Російської імперії. Спираючись на свідчення місцевих греко-католицьких священників, Ш. Ідярто висловлював досить наївне твердження про зупинення православного руху після проведення арештів. «Вони рахують (священники – автор), що арешт звинувачених – це Боже покарання і це все показує на те, що рух зупинився» [MOL, old. 36]. Зрозуміло, що чиновник не мав рації, адже селянський рух продовжувався і надалі. Підсумки слідства викладені у «Обвинувальному акті», підписаному у Мараморош-Сигот 23 липня 1913 р., про який мова піде нижче.

Про арешти і переслідування православних селян на Закарпатті та підготовку судового процесу чимало писали періодичні видання. Газети називали кількість затриманих, однак у різних публікаціях їх цифра

коливається. Це пояснюється секретністю проведення слідства та відсутністю доступу до першоджерел поліції. Незаангажовані редакції намагалися з'ясувати реальні причини православного руху, акцентуючи увагу на економічних причинах, суперечках з священниками тощо. У переважній більшості часописи прихильно ставилися до селянства, критикуючи владу за жорстоке поводження та тортури. Проаналізуємо початкову позицію окремих русофільських та російських газет, які досить активно слідкували за релігійно-церковними подіями в краї. Більше 10 статей протягом 1913 р. опублікувала чернівецька «Русская правда», редагована О. Геровським. Привертають увагу листи закарпатців, котрі містять інформацію із перших рук. 28 лютого 1913 р. газета подала замітку під назвою «Письмо изъ угорской Руси» у якій йшлося про переслідування та арешти в Марамороші. Невідомий автор повідомляв про затримання більше 170 осіб, яких звинуватили в «бунте противъ угорской державы» [Угрорусь, 1913, с. 5]. «Въ семь селе (с. Іза – автор) закрыли и обрабывали православный молитовный домъ, выкопали великий каменный крестъ» [Угрорусь, 1913, с. 6]. Окремо у статті йдеться про обшуки у греко-католицького священника с. Ясіня С. Бачинського, від якого «забрали всѣ русскіи книжки, забрали всѣ письма, папери, а съ нимъ держали строгій допросъ» [Угрорусь, 1913, с. 6]. У статті від 14 березня 1913 р. знаходимо інформацію про знущання з арештованих селян, яких перед кожним допитом «немилосердно бьютъ, абы они говорили, якъ имъ прикажутъ жандары» [Страшныи, 1913, с. 2]. Редакція друкувала списки арештованих, окреслюючи географію затримань у Північно-Східній Угорщині [Что дѣется, 1913, с. 3-4; Изъ Угорщины, 1913]. Треба відзначити, що публікації про православний рух на Закарпатті прискіпливо вивчалися цензурою. Через це ряд статей складаються всього із кількох абзаців, а замість тексту подано повідомлення «конфісковано».

Дві публікації, що побачили світ на шпальтах газети 3 та 31 жовтня 1913 р., стосувалися безпосередньо підготовці судового процесу в Мараморош-Сиготі. Зокрема, редакція повідомляла, що початково всіх арештованих було 280, але з часом багатьох відпустити, так як не змогли довести їх провину. «Но 94 сидятъ ще до теперь въ темницѣ, и противъ нихъ прокуроръ написалъ обвинительный актъ» [Процессъ противъ русскихъ, 1913]. Автор допису прогнозував довготривалість процесу, акцентуючи увагу на запрошенні на слухання 380 свідків. У другій статті подавалася інформація про приїзд у вересні 1913 р. та добровільну явку в суд ієромонаха Олексія (Кабалука) [Процессъ противъ 189-хъ, 1913, с. 1-2]. 18 липня 1913 р. редакція надрукувала витяги із листа Константинопольського патріарха Германа щодо переслідування православних в Угорщині та на Галичині [Письмо царьгородского, 1913, с. 2-3]. Існування даного документу є маловідомим фактом в українській історіографії.

Про жорстоке поводження з селянами в окружних та комітатських в'язницях писала львівська русофільська газета «Русское слово». «Мадяры не

мають для нікого милосердя і страшно переслідують те славянские народы, котрии жиють въ Угорщинѣ... Судь надъ русскими людьми отбудеса незадовго въ угорскомъ мѣстѣ Дебречинѣ. Будуть судити 92 русскихъ, в свѣдковъ буде 260. За що властиво будуть судити русскихъ людей, никто не знае. Певно за то, що они не одреклися отъ своей народности, вѣры и церкви...» [Под мадярскимъ, 1913, с. 2]. Часопис критикував угорське судочинство, вважаючи його слугою політичної влади імперії.

За релігійним життям в Угорщині слідкував офіційний орган Святійшого урядового синоду Російської православної Церкви – журнал «Церковные Вѣдомости». В його неофіційній частині – «Прибавлениях к Церковнымъ Вѣдомостям» знаходимо публікації в яких подається опис нелюдських тортур, які застосовувалися угорською поліцією щодо закарпатських православних [Данилець, 2013, с. 19-24]. «Тюрьмы были переполнены арестованными. Здѣсь ихъ были прикладами, плетьюми и ногами до потери сознания, заставляя давать нужные показанія. Нѣсколько заключенныхъ сошло съ ума» [Православіе и унія, 1914, с. 1798]. Друкований орган Слов'янського благодійного товариства в Санкт-Петербурзі «Славянскія извѣстія» розмістив у №2 від 15 січня 1914 р. статтю під назвою «Протестъ чешскаго общества по дѣлу угро-руссовъ». У тексті замітки містяться витяги із виступів депутатів В. Клофача та Д. Маркова, які засудили переслідування православних в Угорщині [Протестъ, 1914, с. 24].

Поміркована права газета «Московскія вѣдомости» повідомляла, що перехід русинів у православ'я трактувався угорською владою як державна зрада. Розповідаючи про діяльність ієромонаха Олексія (Кабалюка), часопис наголошував, що він багато разів піддавався арештам і переслідувався за організацію православних богослужінь. Редакцію здивував випадок, який стався із селянами с. Іза на Хустщині. Перед богослужінням вірники вивішували на хресті домового храму лампаду, котра повідомляла про приїзд священика. «По этому поводу мадярскія власти обвинили жителей Изы въ сношеніяхъ съ русскою арміей посредствомъ свѣтовыхъ сигналовъ, а надо замѣтить, что русская граница находится отъ Изы на разстояніи 450 верствъ. По этому обвиненію были заключены въ тюрьму 63 человека» [Волковъ, 1913, с. 1-2.]. Окремо у статті йшлося про масову мадяризацію та трудову еміграцію до США.

Більш критичними щодо православного руху були українофільські періодичні видання. Наприклад, львівська газета «Праця» фактично схвально ставилася до переслідування селян, вважаючи їх агентами Росії. У числа від 15 квітня 1914 р. редакція писала: «Щойно тепер, коли православні і царславні агенти Росії заплотилися і загніздилися в Галичині та на угорській Україні, Австрія взялася до нищення сеї небезпечної погани. Проти російських агентів почала Австрія виступати, будь-то адміністративно через старостів, жандармів, кари та арешти, будь-то стала потягати їх до судової відповідальності, виточувати

проти них судові процеси. У московфільських діячів переводжено ревізії, а в кінці кількох з них посаджено на лаві обжалованих і зроблено їм процес о державну зраду» [Право- і царславіе, 1914, с. 2]. Інший львівський часопис – «Діло», вважав причиною переходу значної частини селянства у православ'я наслідком тотальної мадяризації [Руссофільський, 1913, с. 3]. Разом з тим, редакція стверджувала, що російські агітатори скористалися бідністю населення та змогли схилити вірників до виходу із греко-католицької церкви [Угорська Русь, 1913, с. 2; 58; Данилець, 2014а, с. 249-269].

За православним рухом на Закарпатті слідкувала газета американських українців «Свобода». 10 квітня 1913 р. редакція, посилаючись на окремі європейські часописи, повідомила про поширення в північній Угорщині «руссофільської агітації» [Мандрівка, 1913, с. 1]. З'ясовуючи причини православного руху, часопис звинувачував греко-католицьких священиків, що ті у «страшний спосіб обдирають і так нужденний народ» та з метою придушення руху «хопило ся такого ратунку, що представило властям головніших пропагаторів за російських шпіонів» [Процес угорських, 1914, с. 1]. Схожі думки висловлював часопис Румунської греко-католицької митрополії «Cultura Creștină». Зокрема, в числі від 10 січня за 1914 р. редакція наголошувала, що однією з серйозних причин православного руху була бідність населення, мадяризація вірників з боку вищого церковної ієрархії та частини греко-католицького духовенства [Un nou, 1914, р. 27-28].

Кілька дописів про переслідування православних на Закарпатті опублікувала румунська церковно-політична газета «Uniea», що видавалася в м. Блаж. 1 січня 1914 р. часопис подав інформацію про початок судового процесу в Мараморш-Сиготі. Автор допису наголосив, що держава мобілізувала проти православних весь адміністративний апарат і судову владу та суворо переслідувала за прозелітизм. У статті знаходимо свідчення про причини та масштаби православного руху. За словами редакції, однією із причин цього явища стало масове зубожіння населення, викликане засиллям єврейського елементу [Un proces, 1914, р. 1-2]. 7 лютого 1914 р. часопис повідомляв, що частина русинів перейшли у православ'я після повернення із заробітків в Америці та під впливом російських монастирів. Автор статті покладав частину відповідальності за дане явище на змадяризоване греко-католицьке духовенство, що втратило зв'язок з бідним народом [Solidaritate, 1914, р. 1].

Питання православного руху висвітлювала газета «Görög katolikus szemle», що друкувалася видавництвом «Уніо». 2 лютого 1913 р. редакція розмістила допис «Знову Мараморш!», підписаний криптонімом «К. Ј» (можливо Йосиф Камінський). Автор висловлював офіційну позицію єпархії, що полягала у перекладанні вини за виникнення православного руху на російських агітаторів. Опосередковано у тексті визнається складне економічне та культурне становище населення, яке сприяло поширенню «схизми». Для редакції, селянський рух – однозначно політичне явище, що

переслідує мету боротьби з угорською державою, духовенством, землевласниками [K. J., 1913, old. 1-2]. Причини «схизматичного руху» намагався з'ясувати Петро Долинай. На його думку, у єпархії було необхідно ліквідувати цілий ряд передумов, котрі б могли сприяти незадоволенню вірників. У першу чергу, автор пропонував посилити вивчення рідної мови, активніше застосовувати її під час викладання у державних школах, повернутися обличчям до народу [Dolínay, 1913, old. 1-2]. Ідею єдності священства з простими вірниками розвинув у своєму дописі Кирило Феделеш. Дописувач вважав, що придушення православного руху стало можливим не тільки завдяки втручанню адміністративної влади та суворим покаранням, але й за активної участі вищого та парафіяльного духовенства, яке є вірним угорським патріотом. «Наші сфери інтересів також тяжіють на захід. Наша річка – Дунай, а не Волга, тому ми повинні будувати своє майбутнє на його берегах» [Födeles, 1913, old. 1-2].

Важливі практичні рекомендації містили дописи Павла Бігуна, розміщені редакцією 29 вересня та 3 жовтня 1914 р. Автор пропонував з'ясувати суть православного руху, прослідкувати його становлення, оцінити діяльність провідних діячів. У тексті знаходимо інформацію, що ідеї відновлення православ'я виникли у с. Іза та В. Лучки, звідки стрімко поширилися на значні території. Реакція наводила відомості про графа В. Бобринського та братів Геровських, про їх видавничу діяльність тощо. Чимало уваги у дописі приділено ієромонаху Олексію (Кабалюку), якого П. Бігун вважав ватажком руху [Bihun, 1913, old. 1]. Щоб імунізувати населення від іноземної агітації, автор пропонував інтенсивніше залучати його в угорське суспільство. Серед інших причин «схизми», знаходимо бідність, посилення мадяризації, еміграція до США, церковні податки тощо. У статті висловлюються побажання щодо покращення матеріального становища населення шляхом впровадження реформ, надання допомоги найбіднішим прошаркам, відновлення викладання рідної мови у школах, подолання критичного культурного розриву між паствою та священством [Bihun, 1913, old. 1-2]. Не менш цікаві дописи, присвячені наслідкам та запобіганню відновлення православ'я, надрукували на шпальтах газети Михайло Куткафалві [Kutkafalvy, 1913, old. 1] та Юлій Станканинець [Sztankal, 1913, old. 1]. Загалом, слід визнати, що матеріали часопису «Görög katolikus szemle» носили здебільшого суб'єктивний, викривальний характер.

23 липня 1913 р. був оприлюднений «Обвинувальний акт» проти «Олександра Кабалюка

та його співучасників у розпалюванні релігійної ворожнечі» [ÖStA, s. 75-104]. Спочатку до слідства було притягнуто 188 осіб, яких звинуватили в злочинах за кількома статтями угорського кримінального кодексу. Зокрема за статтями §172 КК – підбурювання до порушення закону і §173 КК – розпалювання релігійної, національної ворожнечі та ненависті. Після вивчення матеріалів слідства прокурор скоротив кількість обвинувачених до 94 осіб. Припинення виробництва мотивувалося недостатністю доказів, категоричною відмовою деяких ув'язнених від пред'явлених звинувачень/

Висновки. Таким чином, протягом шести років православний рух набув значного розмаху, охопивши більше десятка населених пунктів сучасного Закарпаття. Уникаючи переслідування православні вірники створили таємні громади, домагалися їх реєстрації державними органами та включення останніх до юрисдикції Сербської православної церкви. Беззаперечну роль у процесі відновлення православ'я відіграв ієромонах Олексій (Кабалюк), який завдяки мобільності та сприяння православних центрів, зумів залучити до православного руху тисячі вірян Мукачівської греко-католицької єпархії. На основі документів з'ясовано значення ієрархів СПЦ та показано засоби перешкоджання з боку угорського уряду, який бачив у селянах політичну загрозу. Можна стверджувати, що на таку думку Будапешт наштовхнуло місцеве греко-католицьке духовенство, яке вбачало в переходах економічну загрозу. Антагонізм, який виник в окремих селах між вірниками та священиками сприяв поширенню православ'я. Погоджуємося з думкою багатьох дослідників, які критикують греко-католицький єпископат за недалекоглядну політику щодо вирішення питання церковних податків, заміни скомпрометованих пастирів, підвищення морального рівня кліру тощо. Надавши православному рухові політичний підтекст, архієреї та священики сподівалися руками влади вирішити власні проблеми. Однак, наслідки виявилися діаметрально протилежними. Переслідування та пізніші судові вироки не припинили рух у «стару віру», а тільки збільшили кількість переходів. Неспроможність прокуратури довести політичну заангажованість селян викрила кризу угорської юстиції, досудових органів, показала Угорщину як порушника власної конституції в центрі Європи. Вивчення релігійних процесів на Закарпатті напередодні Першої світової війни дає можливість сучасній владі уникнути непотрібних ризиків та будувати зважену державно-церковну політику.

Список використаних джерел

- Beskid, K., 1926. Marmarosky proces v Sihoti, Hust, 55 s.
 Bihun, P., 1913. A sizma, okai is ellenszerei, *Görög katolikus szemle*, 5 október, old. 1-2.
 Dolínay, P., 1913. A sizmatikus mozgalom okairól, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1-2.
 Egy új nemzetiségi kérdést csinálnak, 1913, *Huszadik Század*, №2, old. 233-235.
 Födeles, C., 1913. A sizmatikus mozgalom és Főpásztorunk, *Görög katolikus szemle*, 31 avgustusztus, old. 1-2.
 Gönczi, A., 2007. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején, Ungvár–Beregszász: *PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*, 140 old.
 Hódít a skizma, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 20 októvbra, old. 2-3.
 K. J., 1913. Ismét Máramaros, *Görög katolikus szemle*, 2 február, old. 1-2.

- Kabaljuk Alexey. [online] Доступно: <https://www.jewishgen.org/databases/EIDB/engine/gold.html?username=00502702302603007502001400001203117006048026020013029001075021011027075006021&password=025015022026024012026031&pid=603420080139&type=passenger>. (дата звернення 19.01.2018).
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, 2000, Dr. Kepcs József (szerk), Czibulka Zoltán (összeáll.). Budapest, 248 c.
- Kutkafalvy, M., 1913. Tervezet a skizmatikus mozgalom meggátolására, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1.
- MNL 1 - Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, VII. 2, Debreceni Királyi ítélőtábla iratai (1891-1945). 2/b, Polgári és Büntető peres iratok 1. doboz (1911-1915), b 1756/1912 sz. tétel (Máramarosszigeti Királyi Törvényszék). Levelek, indítványok, végzések. Birói kihallgatás indítványozása Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. április 30.
- MNL 2 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolci görög keleti lelkészi hivatal értesítése. Miskolc, 1912. november 26.
- MNL 3 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Dr. Illés Andor indítványa lipcsei vizsgálati fogságba helyezésére. Máramarossziget, 1912. december 17.
- MNL 4 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolc polgármesterének levele a belügyminiszterhez. Miskolc, 1912. december 2.
- MNL 5 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Levél dr. Illés Andor vezetőügyészhez. Máramarossziget, 1912. szeptember 2.
- MNL 6 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele. Lipcse, 1912. augusztus 27.
- MNL 7 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele a Máramarosszigeti Királyi Ügyészséghez. Lipcse, 1912. október 15.
- MNL 8 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Végzés Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. május 17.
- MNL 9 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttérések, gyanúsított kihallgatások, tanúmeghallgatások, házkutatások. Baburuics Iván Metru, Lipcse, 1913. február 27; Bánács Fedor Metruné, Lipcse, 1913. február 27; Berkovits User, Lipcse, 1912. április 25; Berkovits User, Lipcse, 1912. november 25; Csizdej Háfia, Lipcse, 1913. március 12; Csizdej Vaszyly, Lipcse, 1912. december 9; Csizdej Vaszyly, Lipcse, 1913. január 8; Csizdej Vaszyly, Máramarossziget, 1913; Dulkáj Jura, Lipcse, 1913. március 13; Fejszák Iván, Lipcse, 1912. november 24; Fejszák Iván, Máramarossziget, 1912. december 13; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25 (házkutatás); Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. december 9; Gaborecz Vaszyly Ivánu, Lipcse, 1913. február 27; Hajdu Mihály, Máramarossziget, 1913; Haloka István Metru, Lipcse, 1912. november 26; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1912. november 27; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Jura Iváné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Mikula, Lipcse, 1912. április 25. (házkutatás); Huszák Vaszyly, Lipcse, 1912. április 24; Huszák Vaszyly, Lipcse, 1912. április 24. (házkutatás); Pjánevic Vaszylyné, Lipcse, 1913. január 10; Kurta András, Lipcse, 1913. március 14; Lipcsei Dénesné, Lipcse, 1913. január 10; Lipcsey Iván, Lipcse, 1912. november 27; Lipcsey Iván, Lipcse, 1912. november 29; Paszulyka Ananiás, Iza, 1913. január 29; Paszulyka Ananiásné, Iza, 1913. január 30; Szenenics Vaszyly Fedorné, Lipcse, 1913. február 27; Szimulig Jura, Lipcse, 1912. november; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 28; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 29; Szipitka Ilykó Vaszylye, Lipcse, 1913. február 27; Turcsa Jura, Lipcse, 1913. január 10; Turcsa Vaszyly Metru, Lipcse, 1913. február 27; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. április 25; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. november 23; Vakaró Stefán, Máramarossziget, 1913.
- MNL 10 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttért lipcsei lakosok névj egyzéke, 1913.
- Magyar Országos Levéltár (MOL), k-26, 1918, XXV, 406.
- Mayer, M., 1977. Kárpátukrán (Ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910, Budapest: *Akadémiai Kiadó*, 255 old.
- Mayer, M., 1997. The Rusyns of Hungary. Political and Social Developments 1860-1910, New York, 334 p.
- Őrizet alá vett lelkész, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 18 februára, old. 5.
- ÖStA - *Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)*, *HHSStA Kabinettsarchiv, geheimakten 27 (alt 29, 30), politisches 1913*, s. 75-104.
- Romanec, A., 1909. Az orosz szizma terjedése, *Budapesti Hirlap*, 17 február, old. 3.
- SJAN 1 - Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). f. 45, parčetul inn. 819, nr. artului 43.
- SJAN 2 - SJAN Maramureș, f. 45, parčetul inn. 1086, nr. artului 505.
- SJAN 3 - SJAN Maramureș, f. 45, parčetul inn. 1086, nr. artului 656.
- Slovan, 1911, Ročník 1, Č. 6 a 7, s. 22.
- Solidaritate pravoslavă rusască, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 7 februarie, p. 1.
- Sztankal, G., 1913. A szizma tanulságai, *Görög katolikus szemle*, 19 október, old. 1.
- Un nou proces senzațional, 1914, *Cultura Creștină*, 10 ianuarie, p. 27-28.
- Un proces monstru, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 1 ianuarie, p. 1-2.
- Алексий (Дехтерев), инок, 1937, Мемуары Архим. Алексия, *Православный Карпаторусский Вестник*, № 9, с. 12-16.
- Алексий (Дехтерев), инок. Мемуары Архим. Алексия, *Православный Карпаторусский Вестник*, 1937, №10, с. 4-8.
- Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря - Архів Свято-Миколаївського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпутлаш Хустського району Закарпатської області. Кополович М. Спогади. Записані в 1974 р., перекладено на українську мову Т. Карасевич 20 листопада 2005 р. На 102 арк.
- Архив Српске академије наука и уметности (Сремски Карловци) (АСАНУК). Митрополитско-патријаршијски архив, фонд а. 1903/251, док. від 17 вересня 1906 р.
- Атанасій (Пекар), ЧСВВ, 1997. Нариси історії церкви Закарпаття. У 2 т. Рим-Львів: *В-во отців Василіян „Місіонер”*, Т. II. Внутрішня історія, 492 с.
- Бескидській, 1929. Из истории возстановления Православной веры в южно-карпатской Руси, *Православный Русский календарь на 1930 г.* Владимиров, с. 43-63.
- Висіцька, Т., 2012. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення на розвитку (XIV-XXI ст). Ужгород: *Видавництво Олександри Гаркуші*, 676 с.
- Волковъ, Л., 1913. Русскіе въ Венгріи, *Московскія вѣдомости*, 20 августа (2 сентябрь), с. 1-2.
- Воскресеніе на Угорској Руси (Письмо православного крестьянина изъ села Иза), 1912, *Русская Правда*, 12 апреля, с. 2-3.
- Гоненія на православную вѣру въ Угорщинѣ, 1912, *Русская Правда*, 28 июня, с. 3.
- Гоненія угорскихъ властей на православную вѣру, 1912, *Русская Правда*, 5 июля, с. 1-2.
- Грабець, М., 1934. Къ истории Мармарошскаго Процесса (Дѣло 94-хъ), Ужгород, 56 с.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 151, оп. 3, спр. 142. На 5 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 796. На 79 арк.

- ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1212. На 6 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 3, спр. 1926. На 88 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 13. На 7 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 28. На 86 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 522. На 4 арк.
 ДАЗО, ф. 151, оп. 4, спр. 524. На 106 арк.
 ДАЗО, ф. п. 3223, оп. 2, спр. 109. На 109 арк.
 Данилець, Ю. 2013, Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-Петербурзьких «Церковних Ведомостей», *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Проніна)*, №2, с. 19-24.
 Данилець, Ю., 2014а, Антирусинський судовий процес 1913-1914 гг. в Мараморош-Сиготе на сторінках львовських газет «Дело» и «Дело и Новое слово», *Русин*, №2, с. 249-269.
 Данилець, Ю., 2014б, К истории православия в Угорской Руси накануне Первой мировой войны (по материалам американской газеты «Светь»), *Русин*, №3, с. 9-21.
 Изъ угорской Руси (Торжество православия въ Изѣ), 1912, *Русская Правда*, 23 февраля.
 Изъ угорской Руси, 1912, *Русская правда*, 14 июня, с. 2.
 Изъ Угорщины, *Русская правда*, 1913, 15 серпня.
 Мандрівка рубля на Угорщину, 1913, *Свобода*, 10 квітня, с. 1.
 Мол. Антоній Паппь, 1905, *Календарь Подкарпатскій съ титикомъ на высокосный годъ 1906*, Унгварь, с. 56-57.
 Мукачевскій гр. к. епископъ Юлій Фирцакъ, 1912, *Русское слово*, 13 червня, с. 11.
 Новый угрорусскій епископъ, 1912, *Русское слово*, 1 мая, с. 9.
 Отклик Американской Православной Руси на неправедный Мармарошский суд, 1914, *Свѣтъ*, 26 марта.
 Папп Антоній (Антал), 2001, Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: *Издательство В. Падяка*, с. 293.
 Пап, С., 2003. Історія Закарпаття. Том III. Івано-Франківськ: *Нова Зоря*, 648 с.
 Письмо крестьянки изъ с. Изы мужу, эмигрировавшему въ Америку, Иза, декабрь 1912 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси: (с приложением и снимками подлинных писем). Спб.: *Галицко-Русское благотворительное общество*, с. 32-33.
 Письмо отъ крестьянъ с. Лучка, отправленное на имя іеромонаха Алексѣя въ Америку, писанное чистымъ литературнымъ языкомъ, 3 января 1913 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси, с. 26-27.
 Письмо сестры Василиссы отъ 15 декабря 1912 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси, с. 24.
 Письмо царьгородского патріарха о православныхъ въ Галичинѣ и Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 18 июля, с. 2-3.
 Письмо Юрій Кабалука, брата іеромонаха Алексѣя отъ 15 декабря 1912 г., 1913, Преследования за православную веру в Угорской Руси, с. 25.
 Повідомлення намісника єпископа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про те, що власті допомагають переслідувати населення за невідкорення церковним порядком, 1965, Таємне стає явним (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації). Збірник документів. Видання друге, доповнене / Укл. Гайдош А. Місюра В., передмова Місюри В., Ужгород: *Карпати*, с. 35.
 Под мадярскимъ ярмомъ, 1913, *Русское слово*, 3 октября, с. 2.
 Право- і царославіе, 1914, *Праця*, 15 квітня, с. 2.
 Православіе в Угорской Руси, 1912, *Русская Правда*, 1 марта, с. 3.
 Православіе и унія въ Угорской Руси, 1914, *Прибавленія къ Церковнымъ Вѣдомостямъ*, №42, с. 1798.
 Преследования за православную веру в Угорской Руси: (с приложением и снимками подлинных писем), 1913, Спб.: *Галицко-Русское благотворительное общество*, 43 с.
 Протестъ чешскаго общества по дѣлу угро-руссовъ, 1914, *Славянскія извѣстія*, 15 января, с. 24.
 Процесс угоро-русскихъ русофілів. Безпосередні причини сего процесу, 1914, *Свобода*, 29 січня, с. 1.
 Процессъ противъ 189-хъ русскихъ селянъ на Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 3 жовтня, с. 1-2.
 Процессъ противъ русскихъ людей въ Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 3 жовтня.
 Рассказ архимандрита Алексія от 28 ноября 1945 г., 2009, Василий (Пронин), архимандрит. История православной церкви на Закарпатье, Ужгород: *Мукачевская епархия*, с. 465-475.
 Руссофільскій рух в північній Угорщині, 1913, *Діло*, 10 грудня, с. 3.
 Сергій (Цюка), іеромонах, 2013, Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия, Липча, 492 с.
 Слава Богу нашему и честь Марморощ-Сиготскимъ страдальцамъ (1914-1934), 1934, *Мукачево*, 8 с.
 Страшныи переслѣдованья православныхъ на Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 14 марта, с. 2.
 Схизматичька агітація на Угорщині, 1913, *Канадійскій русин*, 8 марця, с. 2.
 Троицкій, С., 1914. Православіе, унія и католичество у славянъ и румыны въ Австро-Венгрии: (I. Как живутъ и страдаютъ православные и уніаты въ Австро-Венгрии. II. Славяне католики в Австро-Венгрии и православіе), Петроград, 96 с.
 Угорська Русь, 1913, *Діло*, 11 грудня, с. 2.
 Угорскій греко-католицький єпископ про ширене православія між русинами, 1912, *Канадійскій русин*, 25 мая, с. 2.
 Угрорусь, 1912. Письмо изъ Угорской Руси, *Русская правда*, 19 апрѣля, с. 2.
 Угрорусь, 1913. Письмо изъ угорской Руси, *Русская правда*, 28 февраля, с. 5.
 Что дѣется на Угорщинѣ, 1913, *Русская правда*, 18 апрѣля, с. 3-4.
 Як побідила унія на угорской Руси? 1913, *Вѣра и Церковь*, № 5, с. 4.

References

- Beskid, K., 1926. Marmarossky proces v Sihoti, Hust, 55 s. (in Czech).
 Bihun, P., 1913. A sizmat, okai is ellenszerei, *Görög katolikus szemle*, 5 október, old. 1-2. (in Hungarian).
 Dolinay, P., 1913. A sizmatikus mozgalom okairól, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1-2. (in Hungarian).
 Egy új nemzetiségi kérdés csinálnak, 1913, *Huszadik Század*, №2, old. 233-235. (in Hungarian).
 Födeles, C., 1913. A sizmatikus mozgalom és Főpásztorunk, *Görög katolikus szemle*, 31 augusztus, old. 1-2. (in Hungarian).

- Gönczi, A., 2007. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején, Ungvár–Beregszász: *PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*, 140 old. (in Hungarian).
- Hódit a skizma, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 20 októbra, old. 2-3. (in Hungarian).
- K. J., 1913. Ismét Máramaros, *Görög katolikus szemle*, 2 február, old. 1-2. (in Hungarian).
- Kabaljuk Alexey. [online] Dostupno: <https://www.jewishgen.org/databases/EIDB/engine/gold.html?username=00502702302603007502001400001203117006048026020013029001075021011027075006021&password=025015022026024012026031&pid=603420080139&type=passenger> (data zvernennja: 25.04. 2019). (in English).
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, 2000, Dr. Kepecs József (szerk), Czibulka Zoltán (összeáll.). Budapest, 248 c. (in Hungarian).
- Kutkafalvy, M., 1913. Tervezet a skizmatikus mozgalom meggátolására, *Görög katolikus szemle*, 14 december, old. 1. (in Hungarian).
- MNL 1 - Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, VII. 2, Debreceni Királyi ítélőtábla iratai (1891-1945). 2/b, Polgári és Büntető peres iratok 1. doboz (1911-1915), b 1756/1912 sz. tétel (Máramarosszigeti Királyi Törvényszék). Levelek, indítványok, végzések. Bírói kihallgatás indítványozása Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. április 30. (in Hungarian).
- MNL 2 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolci görög keleti lelkészi hivatal értesítése. Miskolc, 1912. november 26. (in Hungarian).
- MNL 3 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Dr. Illés Andor indítványa lipcseiek vizsgálati fogságba helyezésére. Máramarossziget, 1912. december 17. (in Hungarian).
- MNL 4 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Miskolc polgármesterének levele a belügyminiszterhez. Miskolc, 1912. december 2. (in Hungarian).
- MNL 5 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Levél dr. Illés Andor vezetőügyészhez. Máramarossziget, 1912. szeptember 2. (in Hungarian).
- MNL 6 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele. Lipcse, 1912. augusztus 27. (in Hungarian).
- MNL 7 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Stefán Emil lipcsei görög katolikus lelkész levele a Máramarosszigeti Királyi Ügyészséghez. Lipcse, 1912. október 15. (in Hungarian).
- MNL 8 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Végzés Vakaró Stefán ügyében. Máramarossziget, 1912. május 17. (in Hungarian).
- MNL 9 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttérések, gyanúsított kihallgatások, tanúmeghallgatások, házkutatások. Baburics Iván Metru, Lipcse, 1913. február 27; Bánács Fedor Metruné, Lipcse, 1913. február 27; Berkovits User, Lipcse, 1912. április 25; Berkovits User, Lipcse, 1912. november 25; Csizdej Háfia, Lipcse, 1913. március 12; Csizdej Vaszi, Lipcse, 1912. december 9; Csizdej Vaszi, Lipcse, 1913. január 8; Csizdej Vaszi, Máramarossziget, 1913; Dulkáj Jura, Lipcse, 1913. március 13; Fejszák Iván, Lipcse, 1912. november 24; Fejszák Iván, Máramarossziget, 1912. december 13; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25; Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. április 25 (házkutatás); Gaborecz Ilko, Lipcse, 1912. december 9; Gaborecz Vaszi Iván, Lipcse, 1913. február 27; Hajdu Mihály, Máramarossziget, 1913; Haloka István Metru, Lipcse, 1912. november 26; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1912. november 27; Hubaj Ivánné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Jura Iváné, Lipcse, 1913. február 27; Hubaj Mikula, Lipcse, 1912. április 25. (házkutatás); Huszák Vaszi, Lipcse, 1912. április 24; Huszák Vaszi, Lipcse, 1912. április 24. (házkutatás); Ilyánevics Vaszi, Lipcse, 1913. január 10; Kurta András, Lipcse, 1913. március 14; Lipcsei Dénesné, Lipcse, 1913. január 10; Lipcsei Iván, Lipcse, 1912. november 27; Lipcsei Iván, Lipcse, 1912. november 29; Paszulyka Ananiás, Iza, 1913. január 29; Paszulyka Ananiásné, Iza, 1913. január 30; Szenenics Vaszi Fedorné, Lipcse, 1913. február 27; Szimulig Jura, Lipcse, 1912. november; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 28; Szimulig Méter Juru [Szimulig Demeter], Iza, 1913. január 29; Szipitka Ilykó Vaszi, Lipcse, 1913. február 27; Turcsa Jura, Lipcse, 1913. január 10; Turcsa Vaszi Metru, Lipcse, 1913. február 27; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. április 25; Vakaró Stefán, Lipcse, 1912. november 23; Vakaró Stefán, Máramarossziget, 1913. (in Hungarian).
- MNL 10 - MNL, H-BML, VII. 2. 2/b, b 1756/1912, Áttért lipcsei lakosok névjegyzéke, 1913. (in Hungarian).
- Magyar Országos Levéltár (MOL), k-26, 1918, XXV, 406. (in Hungarian).
- Mayer, M., 1977. Kárpátukrán (Ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910, Budapest: *Akadémiai Kiadó*, 255 old. (in Hungarian).
- Mayer, M., 1997, *The Rusyns of Hungary. Political and Social Developments 1860-1910*, New York, 334 p. (in English).
- Őrizet alá vett lelkész, 1912, *Máramarosi Független Ujság*, 18 február, old. 5. (in Hungarian).
- ÖStA - *Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). HHSStA Kabinettsarchiv. Geheimakten 27 (alt 29, 30). Politisches 1913. S. 75-104.* (in Hungarian).
- Romanec, A., 1909, Az orosz szizma terjedése, *Budapesti Hirlap*, 17 február, old. 3. (in Hungarian).
- SJAN 1 - *Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). f. 45, parțetul inn. 819, nr. artului 43.* (in Hungarian).
- SJAN 2 - *SJAN Maramureș, f. 45, parțetul inn. 1086, nr. artului 505.* (in Hungarian).
- SJAN 3 - *SJAN Maramureș, f. 45, parțetul inn. 1086, nr. artului 656.* (in Hungarian).
- Slovan, 1911, Ročník 1, Č. 6 a 7, s. 22. (in Slovak).
- Solidaritate pravoslavă rusă, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 7 februarie, p. 1. (in Romanian).
- Sztankal, G., 1913. A szizma tanulságai, *Görög katolikus szemle*, 19 október, old. 1. (in Hungarian).
- Un nou proces senzațional, 1914, *Cultura Creștină*, 10 ianuarie, p. 27-28. (in Romanian).
- Un proces monstru, 1914, *Unirea: foaie bisericească-politică*, 1 ianuarie, p. 1-2. (in Romanian).
- Aleksij (Dehterev), inok, 1937, Memuary Arhim. Aleksija [Memoirs of Archimandrite Alexy], *Pravoslavnyj Karpatorusskij Vestnik*, №9, s. 12-16. (in Russian).
- Aleksij (Dehterev), inok. Memuary Arhim. Aleksija, [Memoirs of Archimandrite Alexy], *Pravoslavnyj Karpatorusskij Vestnik*, 1937, №10, s. 4-8. (in Russian).
- Arkhiv Svjato-Mykolajivsjkogho cholovichogho monastyrja v s. Iza-Karputlash Khustsjkogho rajonu Zakarpatskoji oblasti. Kopolovych M. Spoghady. Zapysani v 1974 r., perekladeno na ukrajinsjku movu T. Karasevych 20 lystopada 2005 r. [Archive of St.

- Nicholas Monastery in the village. Iza-Karpatlash of the Khust district of the Transcarpathian region. Kopolovich M. Memories. Recorded in 1974, translated into Ukrainian by T. Karasevich November 20, 2005], Na 102 ark. (in Ukrainian).
- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (Sremski Karlovci) (ASANUK). Mitropolitsko-patrijarshijski arhiv, fond a. 1903/251, dok. vid 17 veresnja 1906 r. [Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Sremski Karlovci) (ASASAK). Mitropolitsko-patrijarshijsko arhiv, fond a. 1903/251, document dated September 17, 1906]. (in Serbian).
- Atanasij (Pekar), ChSVV, 1997. Narysy istoriji cerkvy Zakarpattja [Essays on the history of the Transcarpathian church]. U 2 t. Rym-Ljviv: *V-vo otciv Vasylijan „Misioner“*, T. II. Vnutrishnja istorija, 492 s. (in Ukrainian).
- Beskidskij, 1929. Iz istorii vozstanovlenija Pravoslavnoj very v juzhno- karpatskoj Rusi [From the History of the Restoration of the Orthodox Faith in South Carpathian Rus], *Pravoslavnyj Russkij kalendar' na 1930 g.* Vladimirova, s. 43-63. (in Russian).
- Vysicjka, T., 2012. Khrystyjanstvo na Zakarpatti: dokumentaljne doslidzhennja stanovlennja na rozvytku (KhIV-XXI st). [Christianity in Transcarpathia: a documentary study of becoming on development (XIV-XXI centuries)], Uzhghorod: *Vydavnyctvo Oleksandry Gharkushi*, 676 s. (in Ukrainian).
- Volkov", L., 1913. Russkie v" Vengrii [Russians in Hungary], *Moskovskija vřdomosti*, 20 avgusta (2 sentjabrja), s. 1-2. (in Russian).
- Voskresenie na Ugorskoj Rusi (Pis'mo pravoslavnogo krest'janina iz" sela Iza) [Resurrection in Ugorsky Rus (Letter from an Orthodox peasant seized from the village of Iza)], 1912, *Russkaja Pravda*, 12 aprelja, s. 2-3. (in Russian).
- Gonenija na pravoslavnuju vřbu v" Ugorshhinř [Persecution of the Orthodox faith in Hungary], 1912, *Russkaja Pravda*, 28 ijunja, s. 3. (in Russian).
- Gonenija ugarskih" vlastej na pravoslavnuju vřbu [Persecution of the Hungarian authorities on the Orthodox faith], 1912, *Russkaja Pravda*, 5 ijulja, s. 1-2. (in Russian).
- Grabec", M., 1934. K" istorii Marmaroshskago Processa (Dřlo 94-h") [To the history of the Marmarosh Process (Case 94).], Uzhgorod, 56 s. (in Russian).
- Derzhavnyj arkhiv Zakarpatskjoji oblasti (DAZO) [State Archives of the Transcarpathian Region – SATR], f. 151, op. 3, spr. 142. Na 5 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 3, spr. 796. Na 79 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 3, spr. 1212. Na 6 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 3, spr. 1926. Na 88 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 13. Na 7 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 28. Na 86 ark. (in Hungarian), (in Russian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 522. Na 4 ark. (in Hungarian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 4, spr. 524. Na 106 ark. (in Hungarian), (in Russian).
- DAZO [SATR], f. p. 3223, op. 2, spr. 109. Na 109 ark. (in Russian).
- Danylecj, Ju., 2013. Antypravoslavni Maramorosh-Syghotsjki sudovi procesy na storinkakh Sankt-Peterburzjkykh «Cerkovnykh Vedomostej» [Anti-Orthodox Maramoros-Sigot Litigation on the pages of St. Petersburg's "Church Messages"], *Naukovi zapysky Boghoslovsjko-istorychnogho naukovo-doslidnogho centru imeni arkhimandryta Vasylija (Pronina)*, №2, s. 19-24. (in Ukrainian).
- Danilec, Ju., 2014a. Antirusinskij sudebnyj process 1913-1914 gg. v Maramorosh-Sigote na stranicah l'vovskih gazet «Delo» i «Delo i Novoe clovo» [Anti-Rusinsky trial in 1913-1914 in Maramorosh-Sigot on the pages of the Lviv newspapers "Delo" and "Delo and Novoe Slovo"], *Rusin*, №2, s. 249-269. (in Russian).
- Danilec, Ju., 2014b. K istorii pravoslavija v Ugorskoj Rusi nakanune Pervoj mirovoj vojny (po materialam amerikanskoj gazety «Svet») [On the history of Orthodoxy in Ugric Russia on the eve of the First World War (based on the materials of the American newspaper Svet)], *Rusin*, №3, s. 9-21. (in Russian).
- Iz" ugorskoj Rusi (Torzhestvo pravoslavija v" Izř) [From Ugric Russia (Triumph of Orthodoxy in Iza)], 1912, *Russkaja Pravda*, 23 fevralja. (in Russian).
- Iz" ugorskoj Rusi [From Hungarian Rus], 1912, *Russkaja pravda*, 14 ijunja, s. 2. (in Russian).
- Iz" Ugorshhiny [From Hungary], *Russkaja pravda*, 1913, 15 serpnja. (in Russian).
- Mandrivka rublja na Ughorshhynu [The journey of the ruble to Hungary], 1913, Svoboda, 10 kvitnja, s. 1. (in Ukrainian).
- Mol. Antonij Papp" [Junior Antony Papp], 1905, *Kalendar' Podkarpatskij s" tipikom" na vysokosnyj god" 1906*, Ungvar", s. 56-57. (in Russian).
- Mukachevskij gr. k. episkop" Julij Fircak" [Mukachevo Greek Catholic Bishop Julius Firtsak], 1912, *Russkoe slovo*, 13 chervnja. s. 11. (in Russian).
- Novyj ugorusskij episkop" [New Ugro-Russian Bishop], 1912, *Russkoe slovo*, 1 maja, s. 9. (in Russian).
- Otklik Amerikanskoj Pravoslavnoj Rusi na nepravednyj Marmaroshskij sud [Response of American Orthodox Russia to the Unjust Marmarosh Court], 1914, *Svřt*", 26 marta. (in Russian).
- Papp Antonij (Antal) [Pope Anthony (Antal)], 2001, Pop I. Jenciklopedija Podkarpatskoj Rusi. Uzhgorod: *Izdatel'stvo V. Padjaka*, s. 293. (in Russian).
- Pap, S., 2003. Istorija Zakarpattja [History of Transcarpathia]. Tom III. Ivano-Frankivsk: *Nova Zorja*, 648 s. (in Ukrainian).
- Pis'mo krest'janki iz" s. Izy muzhu, jemigrirovavshemu v" Ameriku, Iza, dekabr' 1912 g. [A letter from a peasant woman Iza husband, who emigrated to America, Isa, December 1912], 1913, Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi: (s prilozheniem i snimkami podlinnyh pisem). Spb.: *Galicko-Russkoe blagotvoritel'noe obshhestvo*, s. 32-33. (in Russian).
- Pis'mo ot" krest'jan" s. Luchka, otpravlennoe na imja ieromonaha Aleksřja v" Ameriku, pisannoe chistym" literaturnym" jazykom", 3 janvarja 1913 g. [A letter from the peasant with. Luchka, sent in the name of eromonakh Alexy to America, written in pure literary language, January 3, 1913], 1913, Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi, s. 26-27. (in Russian).
- Pis'mo sestry Vasilissy ot" 15 dekabrja 1912 g., 1913 [A letter from Sister Vasilissa December 15, 1912, 1913], Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi, s. 24. (in Russian).
- Pis'mo car'gorodskogo patriarha o pravoslavnyh" v" Galichinř i Ugorshhinř, 1913 [A letter from Tsargorod Patriarch about the Orthodox in Galicia and and Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 18 ijulja, s. 2-3. (in Russian).
- Pis'mo Jurij Kabaljuka, brata ieromonaha Aleksřja ot" 15 dekabrja 1912 g. [A letter from Yuri Kabalyuk, brother of the Russian monk Alexis, December 15, 1912], 1913, Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi, s. 25. (in Russian).
- Povidomlennja namisnyka jepiskopa jepiskopu Mukachivskjoji uniatskjoji jeparkhiji pro te, shho vlasti dopomaghajutj peresliduvatj naseleennja za nepidkorennja cerkovnym porjadkam [The message of the episcopate of the episcopate of the

- Mukachevo Uniate diocese that the authorities are helping persecute the people for not raising church orders], 1965, Tajemne staje javnym (Dokumenty pro antynarodnu dijajlnistj cerkovnykiv na Zakarpatti v period okupaciji). Zbirnyk dokumentiv. Vydannja drughe, dopovnene / Ukl. Ghajdosh A. Misjura V., peredmovna Misjura V., Uzhgorod: *Karpaty*, s. 35. (in Ukrainian).
- Pod madjarskymь jarmomь [Under the Magyar yoke], 1913, *Russkoe slovo*, 3 oktjabrja, s. 2. (in Ukrainian).
- Pravo- i caroslavije [Right and Tsaroslavie], 1914, *Pracja*, 15 kvitnja, s. 2. (in Ukrainian).
- Pravoslavie v Ugorskoj Rusi [Orthodoxy in Ugric Russia], 1912, *Russkaja Pravda*, 1 marta, s. 3. (in Russian).
- Pravoslavie i unija v" Ugorskoj Rusi [Orthodoxy and Uni in Ugric Russia], 1914, *Pribavlenija k" Cerkovnym" Vrdomostjam"*, №42, s. 1798. (in Russian).
- Presledovanija za pravoslavnuju veru v Ugorskoj Rusi: (s prilozheniem i snimkami podlinnyh pisem) [Persecution for the Orthodox faith in Ugorsky Rus: (with attachment and snapshots of authentic letters)], 1913, Spb.: *Galicko-Russkoe blagotvoritel'noe obshhestvo*, 43 s. (in Russian).
- Protest" cheshskago obshhestva po dьlu ugro-russov" [Protest of the Czech society for the threat of Ugro-Russov], 1914, *Slavjanskija izvьrstija*, 15 janvarja, s. 24. (in Russian).
- Proces ughoro-rusjkykh rusofiliv. Bezposeredni prychny seghe procesu [The process of the Ural-Russian Russophiles. The immediate causes of this process], 1914, *Svoboda*, 29 sichnja, s. 1. (in Ukrainian).
- Proces" protiv" 189-h" russkih" seljan" na Ugorshhinь [Process against 189 Russians in peasant villages in Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 3 zhovtnja, s. 1-2. (in Russian).
- Proces" protiv" russkih" ljudej v" Ugorshhinь [Process against Russian people in Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 3 zhovtnja. (in Russian).
- Rasskaz arhimandrita Aleksija ot 28 nojabrja 1945 g. [The story of Archimandrite Alexy dated November 28, 1945], 2009, Vasilij (Pronin), arhimandrit. Istorija pravoslavnoj cerkvi na Zakarpat'e, Uzhgorod: *Mukachevskaja eparhija*, s. 465-475. (in Russian).
- Rusofiljskij rukh v pivnichnij Ughorshhyni [Rusophile movement in northern Hungary], 1913, *Dilo*, 10 ghрудnja, s. 3. (in Ukrainian).
- Sergij (C'oka), ieromonah, 2013, Pravoslavie i inocheskaja zhizn' v Zakarpat'e v pervoj polovine XX stoletija [Orthodoxy and monastic life in Transcarpathia in the first half of the twentieth century, Lipcha, 492 s. (in Russian).
- Slava Bogu nashemu i chest' Marmorosh"-Sigotskim" stradal'cam" (1914-1934) [Glory to our God and honor of Marmorosh-Sigotsky sufferers (1914-1934)], 1934, Mukachevo, 8 s. (in Russian).
- Strashnyi peresl'dovan'ja pravoslavnyh" na Ugorshhinь [The terrible attitudes of the Orthodox to Vengia], 1913, *Russkaja pravda*, 14 marta, s. 2. (in Russian).
- Skhyzmatycjka aghitacija na Ughorshhyni [Schizmatian agitation in Hungary], 1913, *Kanadyjskij rusyn*, 8 marcja, s. 2. (in Ukrainian).
- Troickij, S., 1914. Pravoslavie, unija i katolichestvo u slavjan" i rumyny v" Avstro-Vengrii: (I. Kak zhivut" i stradajut" pravoslavnye i uniaty v" Avstro-Vengrii. II. Slavjane katoliki v Avstro-Vengrii i pravoslavie) [Orthodoxy, Unia and Catholicism among the Slavs and Romanians in Austria-Hungary: (I. How Orthodox and Uniats in Austria-Hungary live and suffer. II. Slavs are Catholics in Austria-Hungary and Orthodoxy)], Petrograd, 96 s. (in Russian).
- Ughorsjka Rusj [Hungarian Rus], 1913, *Dilo*, 11 ghрудnja, s. 2. (in Ukrainian).
- Ughorsjkyj ghreko-katolycjkyj jepyskop pro shyrenje pravoslavija mizh rusynamy [Hungarian Greek Catholic bishop of the broader Orthodoxy between Rusyns], 1912, *Kanadyjskij rusyn*, 25 maja, s. 2. (in Ukrainian).
- Ugororus", 1912. Pis'mo iz" Ugorskoj Rusi [Letter of withdrawal of Ugric Russia], *Russkaja pravda*, 19 aprьlja, s. 2. (in Russian).
- Ugororus", 1913. Pis'mo iz" ugorskoj Rusi [A letter of withdrawal of Ugric Russia], *Russkaja pravda*, 28 fevralja. s. 5. (in Russian).
- Chto dьetsja na Ugorshhinь [What is going on in Hungary], 1913, *Russkaja pravda*, 18 aprьlja, s. 3-4. (in Russian).
- Jak pobidila unija na ugorskoj Rusi? [How did the union win in Ugric Russia?], 1913, *Vьra i Cerkov'*, № 5, s. 4. (in Russian).

SUMMARY

THE DEPLOYMENT OF THE ORTHODOX MOVEMENT IN NORTHEASTERN HUNGARY IN 1907-1913 AND THE PREPARATION OF A NEW JUDICIAL PROCESS

Iurii Danylets

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies SHEE «Uzhhorod National University»

The paper studies the processes of expanding the Orthodox movement in the contemporary Transcarpathian region. The author's research is based on a wide variety of sources, which are represented in the archives of Austria, Hungary, Romania, Serbia, Ukraine and the United States, periodicals and the predecessors' works. In certain villages the functioning of secret Orthodox communities is traced; coordinating in their management is shown. The article reveals the problems of the guardianship of the Serbian bishops over the Orthodox believers of Transcarpathia. The role of individual bishops and priests in this process was clarified. The publication dwells upon the activities of the Hieromonk Oleksii (Kabaliuk) who managed to unite the disparate communities as a whole and to involve a significant number of people in the Orthodox movement. Much attention is paid to the reaction of the Greek Catholic clergy and bishops to the question of an exit of the congregation from the denomination. The author emphasizes that individual priests opposed the movement for the sake of their own interests, involving the police and resorting to violence against the peasants. On the basis of the studied sources it has been found out that the Greek Catholic clergy groundlessly

accused the Orthodox believers of political activity, thus trying to engage the state apparatus in suppressing the peasant movement. The article describes the legal prosecution and preparing a case against the Orthodox believers. There were identified those responsible for terror and their accomplices. The author traced the attempts to legally register Orthodox communities and showed the means used by the authorities to prevent the formation of parishes and the arrival of Orthodox priests. The position of periodicals on this issue has been analyzed; the subjectivity of individual editions has been indicated. The stress is put on a significant reaction to the prosecution of the Orthodox believers and the organization of judicial proceedings against them.

Keywords: *believers, communities, parishes, priests, church, orthodoxy, prosecution, bishop.*